

UCHAMBUZI WA KIISIMUJAMII WA MAJINA YA KOO ZA KISUKUMA:

MFANO KUTOKA WILAYA YA MISUNGWI

LETICIA BUSSUNGU KALEKWA

**TASNIFU ILIYOWASILISHWA IKIWA NI SEHEMU YA MASHARTI YA
KUPATIWA SHAHADA YA UZAMILI YA KISWAHILI YA CHUO KIKUU**

HURIA CHA TANZANIA

2018

UTHIBITISHO

Aliyetia saina hapo chini anathibitisha kuwa ameisoma tasnifu hii yenye mada: *“Uchambuzi wa Kiisimujamii Katika Majina ya Koo za Kisukuma: Mfano Wilaya ya Misungwi”* na amekubali kuwa imefikia kiwango kinachotakiwa na inafaa kuwasilishwa kwa ajili ya utahini wa shahada ya Uzamili ya Kiswahili ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.

.....

Dkt. Bibiana S. Komunte

(Msimamizi)

.....

Tarehe

HAKIMILIKI

Hairuhusiwi kuiga au kunakili kwa namna yoyote ile tasnifu hii kwa ajili yoyote kama vile kielektroniki, kurudufu nakala, kurekodi au njia yoyote nyingine bila ya idhini ya mwandishi au Chuo kikuu Huria cha Tanzania.

TAMKO

Mimi, **Leticia Bussungu Kalekwa**, nathibitisha kuwa hii ni kazi yangu halisi na haijawahi kuwasilishwa katika chuo kikuu kingine chochote kwa ajili ya kutunukiwa shahada hii au nyingine yoyote.

.....

Sahihi

.....

Tarehe

TABARUKU

Tasnifu hii naitabarukia mume wangu mpendwa Mussa Daudi, ambaye alinihimiza na kunitia moyo kila mara maisha yalipokuwa magumu kama mawe. Aidha alistahimili upweke na ukiwa ulioathiri hali ya kawaida katika harakati yote ya masomo yangu. Vilevile, naitabarukia wazazi wangu wapendwa Mzee Julius Nyaga na mama Auleria Bussungu walionilea na kunifunza thamani ya mtoto wa kike kupata elimu. Baba na Mama Mungu awape maisha marefu.

SHUKRANI

Namshukuru Mwenyezi Mungu kwa kunipa uwezo wa kutimiza ndoto yangu ya kupata shahada ya uzamili katika Kiswahili. Ninawashukuru wahadhiri wote wa Idara ya Isimu kwa kazi yao nzuri kupitia nasaha zao.

Aidha. Ninamshukuru Dkt. Bibiana Shauri Komunte kwa mwongozo mzuri wa kunijenga hadi kukamilisha kazi hii. Mungu amjalie afya njema katika maisha yake. Pia ninawashukuru Dkt. Anna Kishe, Dkt. Hanna Simpasa, Prof James Mdee, Dkt. Zelda Elisifa, Dkt. Hadija Jilala, na Dkt. Nestory Ligembe walionipa ushauri na maelekezo ili nifanikishe kazi hii.

Pia Ninawashukuru marafiki zangu Said H. Said, Johnbosco B. Joseph, Vedastus Ambrose, Mary Kanichi, na Lucas Jeremiah kwa kunihimiza ili nisife moyo japo maisha yalikuwa yamechukua mkondo tofauti. Ninawashukuru wote waliofanikisha utafiti huu.

Mwisho lakini si mwisho kabisa, Ninamshukuru sana Mjomba wangu George Bussungu kwa kunitia moyo katika muda wote wa masomo yangu. Mwisho kabisa lakini wa kwanza kwa umuhimu, ninamshukuru sana Mume wangu na wanangu wapendwa Janeth, Justine, na Japhet kwa uvumilivu na staha yao wakati wote wa masomo yangu.

IKISIRI

Utafiti huu ulilenga kuchambua kiisimujamii majina ya koo za kisukuma wilayani Misungwi katika mkoa wa Mwanza. Katika kutimiza azima hii, malengo mahususi yalikuwa kwanza, kufafanua jinsi majina ya kisukuma yanavyotofautisha jinsi ya wanajamii na kuchambua jinsi Nyanja za kiisimujamii zinavyosababisha majina ya koo hizo. Mikabala ya maelezo na takwimu imetumika. Mbinu za utafiti zilizotumika ni usaili na hojaji. Sampuli makusudi imetumika. Eneo la utafiti ni Wilaya ya Misungwi katika mkoa wa Mwanza. Data zimekusanywa kwa maswali dodoso, na usaili .Matokeo ya utafiti wa lengo mahususi la kwanza yamebainisha majina kutofautisha jinsi za wanajamii hawa lakini yanafanana kimaana, ijapokuwa yanatofautiana kifonolojia kutokana na kitamkwa (fonimu) kimoja au silabi moja inayounda maneno ya majina hayo. Mfano “Kabula,” ni mwanamke wakati “Mabula” ni mwamme, lakini yote mawili yanamaanisha “Mvua”. Kwahiyo, silabi **\$ka\$** na **\$ma\$** ndiyo hutofautisha jinsi hizi mbili. Aidha utafiti umedhihirisha kuwa, nyanja za kiisimujamii zinazotofautisha majina ya koo za kisukuma kisemantiki na kiisimujamii kama hapo juu, ilihali Kiisimu jamii yanazingatia matukio, ukoo mahali alipozaliwa, na baada ya kuzaliwa mtu. Mfano, “Bulugu” au “Malugu” hutokana na vita(vurugu). Kiukoo, jina “Ng’hwashi” inamaanisha ukoo wa wavuvi ili hali “Ngwandu” inamaanisha aliyezaliwa chini ya Mbuyu. Utafiti umehitimisha kuwa , majina ya koo za kisukuma yanafanana kimaana, lakini yanatofautiana **kifonolojia** kuhusu jinsi. Aidha, majina ya koo za kisukuma yamegawanyika katika vigezo vya **kisemantiki** na **kiisimujamii**.

YALIYOMO

UTHIBITISHO	ii
HAKIMILIKI.....	iii
TAMKO	iv
TABARUKU.....	v
SHUKRANI	vi
IKISIRI	vii
ORODHA YA MAJEDWALI	xii
ORODHA YA VIAMBATISHO	xiv
ORODHA YA VIFUPISHO.....	xv
SURA YA KWANZA	1
UTANGULIZI WA JUMLA.....	1
1.1 Utangulizi.....	1
1.2 Usuli wa Lugha ya Kisukuma.....	1
1.2.1 Eneo la Lugha ya Kisukuma	1
1.2.2 Shughuli za Kiuchumi katika Jamii ya Wasukuma	3
1.2.3 Mfumo wa Kijamii wa Wasukuma.....	3
1.3 Usuli wa Tatizo	3
1.4 Tatizo la Utafiti	8
1.5 Malengo ya Utafiti	10
1.5.1 Lengo Kuu	10
1.5.2 Malengo Mahsusi.....	10
1.5.3 Maswali ya Utafiti	11
1.6 Umuhimu wa Utafiti	11

1.6.1	Kitaaluma.....	11
1.6.2	Kiutamaduni.....	11
1.6.3	Kitaifa	12
1.7	Mawanda ya Utafiti	12
1.8	Hitimisho	12
SURA YA PILI.....		13
MAPITIO YA KAZI TANGULIZI.....		13
2.1	Utangulizi.....	13
2.2	Dhana ya Maana	13
2.3	Dhana ya Isimujamii	16
2.4	Dhana ya Majina kwa Ujumla	18
2.4.1	Majina kwa Ujumla	23
2.5	Mkabala wa Nadharia	29
2.6	Sababu za Kiisimujamii za Majina	30
2.7	Kiunzi cha Nadharia	30
2.8	Hitimisho	35
SURA YA TATU		36
MBINU ZA UTAFITI.....		36
3.1	Utangulizi.....	36
3.2	Muundo wa Utafiti.....	36
3.3	Eneo la Utafiti.....	37
3.4	Kundi Lengwa.....	38
3.5	Sampuli	39
3.5.1	Usampulishaji	39

3.6	Mbinu za Utafiti.....	40
3.6.1	Mbinu za ukusanyaji wa data.....	40
3.6.2	Mbinu ya Usaili	40
3.6.3	Mbinu ya Hojaji	41
3.7	Mikabala ya Uchambuaaji Data	41
3.8	Maadili ya Utafiti.....	42
3.9	Mipaka ya Utafiti	42
3.10	Hitimisho	42
	SURA YA NNE	43
	UWASILISHAJI NA UCHAMBUZI WA MATOKEO YA UTAFITI	43
4.1	Utangulizi.....	43
4.2	Nyanja Zinazosababisha Majina ya Koo za Kisukuma	43
4.2.1	Mgawanyo wa Majina kwa Kigezo cha Kisemantiki	43
4.2.1.1	Majina ya Koo Yaliyotokana na Mwonekano wa Maumbile	44
4.2.1.2	Majina Yanayotokana na Sehemu za Makazi.....	46
4.2.1.3	Majina ya Koo Yanayotokana na Vitu	47
4.3	Mgawanyo wa Majina ya Koo kwa Kigezo cha Kiisimujamii.....	50
4.3.1	Majina Yaliyotokana na Matukio	51
4.3.1.1	Matukio Yanavyohusiana na Jinsi Mtoto Alipozaliwa na Baada ya Kuzaliwa	52
4.3.1.2	Matukio Yaliyotokana na Mahali pa Kuzaliwa	57
4.3.1.4	Majina Yanayotokana na Vipindi vya Misimu.....	59
4.3.1.5	Majina Yanayotokana na Matendo ya Watu.....	61
4.3.3	Majina ya Koo Yaliyotokana na Shughuli, Ujuzi wa Kiufundi.....	64

4.3.4	Majina ya Koo Yaliyotokana na Vitu	64
4.3.5	Majina Yaliyotokana na Mimea	65
4.3.6	Majina Yaliyotofautisha Jinsi	66
4.3.7	Majina Yanayotokana Baada ya Kuzaliwa Watoto Mapacha	67
4.3.8	Majina Yanayotokana na Chimbuko la Ukoo.....	69
4.3.9	Majina yanayotokana na Jina la Mungu	70
4.3.10	Hitimisho	71
SURA YA TANO		72
MUHTASARI HITIMISHO NA MAPENDEKEZO		72
5.1	Utangulizi.....	72
5.2	Muhtasari wa Utafiti	72
5.3	Muhtasari wa Matokeo ya Utafiti	73
5.3.1	Majina ya Koo Yanayotofautisha Jinsi.....	73
5.3.2	Nyanja Zinazosababisha Kutumia Majina ya Koo	74
5.3.3	Athari Zinazojitokeza Katika Kutopewa Majina ya Koo za Kisukuma	75
5.4	Hitimisho	76
5.5	Mapendekezo	77
5.6	Tafiti Fuatishi.....	77
MAREJEO.....		79
VIAMBATISHO		86

ORODHA YA MAJEDWALI

Jedwali Na. 4.1: Majina ya Koo Maliyotokana na Mwonekano wa Maumbile.....	45
Jedwali Na. 4.2: Majina ya Koo Yanayotokana na Makazi.....	47
Jedwali Na. 4.3: Majina ya Koo Yaliyotokana na Vitu	48
Jedwali Na. 4.4: Matukio Yaliyohusiana na Jinsi Mtoto Alipozaliwa na Baada ya Kuzaliwa	53
Jedwali Na. 4.5: Majina Yanavyohusiana na Jinsi Mtoto Alipozaliwa na Baada ya Kuzaliwa	54
Jedwali Na. 4.6: Majina Yaliyotokana na Mahali pa Kuzaliwa.....	57
Jedwali Na. 4.7: Majina Yanatokana na Maradhi/Hali	58
Jedwali Na. 4.8: Majina Yanayotokana na Misimu	60
Jedwali Na. 4.9: Majina Yanayotokana na Misimu	60
Jedwali Na. 4.10: Majina Yanayotokana na Matendo ya Watu.....	61
Jedwali Na. 4.11: Majina Yanayotokana na Matendo ya Watu.....	62
Jedwali Na. 4.12: Majina ya Koo yaliyotokana na Tabia za Watu, Sitiari Wanyama na Ndege	62
Jedwali Na. 4.13: Majina ya Koo Yaliyotokana na Tabia za Watu, Sitiari za Wanyama na Ndege	63
Jedwali Na. 4.14: Majina ya Koo Yaliyotokana na Tabia za Watu, Sitiari za Wanyama na Ndege	63
Jedwali Na. 4.15: Majina ya Koo Yaliyotokana na Shughuli za Kiufundi.....	64
Jedwali Na. 4.16: Majina Yanayotokana na Hali ya Vitu.....	64
Jedwali Na. 4.17: Majina Yanayotokana na Hali ya Vitu.....	65
Jedwali Na. 4.18: Majina Yaliyotokana na Mimea.....	65

Jedwali Na. 4.19: Majina Yanayotokana na Mimea	66
Jedwali Na. 4.20: Majina Yanayotofautisha Jinsi.....	67
Jedwali Na. 4.21: Majina Yanayotokana Baada ya Kuzaliwa Watoto Mapacha.....	68
Jedwali Na. 4.22: Majina Yanayotokana na Chimbuko la Koo.....	69
Jedwali Na. 4.23: Majina Yanayotokana na MUNGU	70

ORODHA YA VIAMBATISHO

Kiambatisho I: Hojaji kwa watafitiwa	86
Kiambatisho II: Research Quationnaire	87

ORODHA YA VIFUPISHO

Dkt   Daktari

Prof   Profesa

TUKI   Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili

ME-   Mwanaume

KE-   Mwanamke

SURA YA KWANZA

UTANGULIZI WA JUMLA

1.1 Utangulizi

Utafiti huu ulihusu Uchambuzi wa kiisimujamii na maana za majina ya koo za kisukuma. Mfano wilaya ya Misungwi - Mwanza. Utafiti ulimakinika zaidi katika kuonesha uchambuzi wa kiisimujamii katika uteuzi wa majina ya koo za kisukuma. Sehemu hii inazungumzia usuli wa lugha ya kisukuma kwa ujumla wake, vipengele vilivyomakinika ni pamoja na eneo la kijiografia katika jamii ya wasukuma, shughuli za kiuchumi katika jamii ya wasukuma, usuli wa tatizo, tatizo la utafiti, malengo ya utafiti, maswali ya utafiti, umuhimu wa utafiti, mawanda ya utafiti, mipaka ya utafiti na hitimisho.

1.2 Usuli wa Lugha ya Kisukuma

Katika kipengele hiki cha usuli wa lugha ya kisukuma, ulielezea eneo la lugha ya kisukuma, shughuli za kiuchumi katika jamii ya wasukuma, na mfumo wakijamii wa wasukuma.

1.2.1 Eneo la Lugha ya Kisukuma

Kisukuma ni lugha ya kibantu nchini Tanzania inayozungumzwa na wasukuma. Mwaka 2006 idadi ya wazungumzaji wa lugha ya kisukuma ilihesabiwa kuwa watu 5,430,000( ). Kufuatana na uainishaji lugha za kibantu ya Malcon Guthrie, kisukuma iko kundi la f 20, inafanana na lugha ya Kinyamwezi. Jina ‘wasukuma’ lina maana ya watu wa kaskazini lakini maana hii haikuwakilisha maana halisi ambayo watu wengi huitafsiri. Kwa mfano Wasukuma hutumia alama ya utambulisho (dira), kwa eneo

fulani kwa viashirio vya makabila, kama vile jina ‘kiiya’, kumaanisha mashariki ambako ni mawio ya jua.

Huu ni utambulisho ambao haukufananishwa ama kuitwa eneo la unyamwezi lakini zaidi ya mpanuko wake ni upande wa ‘kusini’. Neno hili hutumiwa sana na kabila la wanyamwezi ili kutambulisha eneo la wasukuma, ili hali wasukuma nao husema “dakama”. Upande mwingine ambao unapewa alama ya utambulisho ni “ushashi”, ikimaanisha upande wa kabila la washashi. Neno hili la washashi linamaanisha mkusanyiko wa makabila ya mkoa wa Mara. Aidha neno hili (shashi) lilimaanisha kabila la Wakurya ambapo mpanuko wake unakomea hapo. Isitoshe, eneo zima la upande huo humaanisha upande wa kaskazini. Upande wa mwisho kutambulisha ni “ngw’eli”. Neno hili halikupewa kabila, badala yake linawakilisha upande wa magharibi ambako ni machweo ya jua. Wasukuma wenyewe hulirejelea jina hili (Wasukuma) kama “Basuguma” kwa wingi na “Nsuguma” kwa umoja.

Wasukuma huishi eneo la kaskazini magharibi mwa Tanzania, karibu na mwambao wa kusini wa ziwa Victoria na maeneo mbalimbali ya utawala ya wilaya ya Ilemela na Nyamagana mkoani Mwanza, mkoa wa Simiyu, kusini magharibi mwa mkoa wa Mara na mkoa wa Shinyanga.

Eneo la kaskazini la makazi yao ni mbuga maarufu ya Wanyama ya Serengeti. Familia za wasukuma nyingi sana wamehamia maeneo ya kusini ya Tanzania kuelekea mkoa wa Rukwa ambao baadae umegawanywa na kuzaa mkoa wa Katavi, na kuishi katika eneo la kabila la Wapimbwe.

1.2.2 Shughuli za Kiuchumi katika Jamii ya Wasukuma

Shughuli kuu za kiuchumi kwa Wasukuma ni kilimo, uvuvi, ufugaji na biashara. Pamba ndio zao kuu la biashara kwa Wasukuma, pia mazao mengine kama mpunga, mahindi, choroko, viazi, dengi, matunda (kisiwani Ukerewe) na alizeti (Simiyu) hulimwa Usukumani. Wasukuma pia ni wafanyabiashara, madini mbalimbali kama vile dhahabu na almasi huchimbwa katika maeneo mbalimbali ya mkoa wa Mwanza, Shinyanga na Geita, madini haya yanasababisha shughuli za kiuchumi kwa Wasukuma.

Wasukuma pia wanajihusisha sana na kilimo cha mazao ya nafaka na mifugo ya aina mbalimbali maeneo ya Shinyanga wanalima mazao ya nafaka kama mahindi na mpunga. Idadi ya watu inaongezeka kwa kasi na hivyo pia kuongezeka kwa wakulima wa mbogamboga.

1.2.3 Mfumo wa Kijamii wa Wasukuma

Jamii ya Wasukuma ina mfumo wao wa kiutamaduni hususani katika masuala yanayohusiana na ndoa. Mwanaume anapotaka kuoa anatakiwa atume mshenga aende kuposa kwao mwanamke aliyempenda. Mshenga ataeleza nia ya kufika pale, atakuwa ameelezwa na familia ya mwanaume ni lini siku ya kuja kupanga mahari. Baada ya kuelewana mahari itakayotolewa, kuna namna mbili za kuchukua mahari, itategemea na utayari wa watoa mahari, inaweza kuwa siku hiyohiyo ya posa au siku nyingine itakayopangwa.

1.3 Usuli wa Tatizo

TUKI (2004) Kamusi ya Kiswahili sanifu, inaeleza; jina ni neno linalomtaja mtu au kitu. Kwa kawaida jina linalotolewa kwa mtu huweza kuwa la kupanga, yaani jina

analopachikwa mtu kwa kuhusishwa na maumbile au tabia yake, majina ya aina hii aghalabu huwa ni ya muda mfupi ingawa wakati mwingine yanaweza kuwa kama jina lake halisi. Aghalabu majina hubeba maana ambazo huwa na mtazamo wa kidini, majina hayo kwa kawaida yanatolewa ili kuonesha fikra na tajiriba za watu katika jamii husika.

Salapion (2011) anaeleza kwamba majina hususani ya asili, pamoja na kuwa na maana, baada ya kuja kwa dini za kigeni zilizoletwa na wakoloni, majina haya waliyaita ya kishenzi, ni majina ambayo hayahusiani na dini za Mungu. Athari ya ujio wa wageni hususani katika masuala ya majina yameikumba pia jamii ya kisukuma. Kwani hapo awali kabla ya ujio wa wageni jamii hii ilikuwa na utamaduni wake katika kutumia majina ya koo. Baada ya ujio wa wageni na dini zao hususani dini ya kiislamu na kikristo matumizi ya majina ya koo yalianza kupungua kwa kiasi kikubwa na badala yake majina ya kigeni yalichukua nafasi. Hii ni kwa sababu watu wengi walichukua hatua ya kutumia majina mapya yaliyotolewa na wageni wakiamini kwamba haya ndio majina ya kistaarabu. Kwa hiyo matumizi ya majina ya koo yalibaki katika shughuli maalumu kama vile zinazohusu sherehe za kimila.

Muzere (2000) anaeleza kwamba majina ya kiafrika hususani ya watu huwa na kazi mbalimbali, yanaweza kuhusiana na shughuli au kuoanisha asili ya watu wanaoishi katika sehemu fulani, wakati mwingine majina hayo huonyesha kumbukumbu ya matukio makubwa yaliotokea katika jamii, matukio yanaweza kuwa ya kiutamaduni, kwa mfano matukio yanayotokea katika kipindi cha kuzaliwa kwa mtoto. Vilevile majina yanaweza kuelezea maumbile, mwonekano, tabia au sifa za mtoto aliyezaliwa. Katika kuonesha msisitizo wa maelezo yake Muzere(Keshatajwa) anatoa mfano

katika jamii za wafugaji kwa kudai kwamba, katika jamii hizo majina huwa yanatolewa kutegemea matukio ambayo yanahusiana na shughuli za ufugaji kama vile vita vya utekaji wa mifugo, uwindaji, kuvamiwa na wafugaji wengine au wanyama wakali na uhamasishaji unaohusiana na shughuli za ufugaji.

Muzere (Keshatajwa) anaendelea kueleza kwamba jamii za kiafrika zina tamaduni mbalimbali zenye mvuto na heshima kubwa ambazo huunganishwa na maumbile, matukio ya kibaiolojia na maafa. Hivyo majina mengi ya kiafrika hususan ya watu yanatokana na matukio kama vile ya ukame, magonjwa, wadudu waharibifu wa mazao, mafuriko na vipindi mbalimbali visivyo na neema. Anazidi kueleza kwamba wakati mwingine majina yanaweza kutolewa kutokana na sababu za kimazingira kama vile vipindi vya majira ya mwaka na wakati wa neema ya chakula katika jamii. Hivyo mtoto aliyezaliwa anaweza kupewa jina kutokana na tukio lililopo katika jamii kwa kipindi hicho.

Mutembei (2009) naye anaeleza suala la majina kwa kujikita katika majina ambayo yaliibuka baada ya kuja kwa ugonjwa wa UKIMWI. Maswali anayojiuliza ni kwamba sababu zipi zinazowafanya watu kutoa majina katika vitu, hali au tukio? Je majina hayo yanakuwa na maana? Je majina hayo yanakuwa kama kielelezo kwa yale yatakayotokea? Mtaalamu huyu anatoa majibu na anaeleza kwamba majina yanayotolewa kimsingi yanakuwa na msukumo ambao unawafanya watu kuweza kutoa majina hayo.

Kwa hakika maswali yaliyoulizwa na Mutembei pamoja na majibu aliyoyatoa ndio kiini cha sababu iliyowasukuma wataalamu kadhaa kutoka ndani na nje ya Tanzania

kumakinika zaidi katika kuchunguza kipengele cha majina. Katika tafiti zao, wataalamu walioshughulikia suala hili (Omari; 1970, Muzale; 1998, Rubanza;2000, Chotsman ;2003, Manyasa ;2009, Baitain; 2010, Buberwa ;2010, na Salapion; 2011), walichunguza zaidi majina ya watu na maeneo. Schotsma (2003) na Buberwa (2010) wao walijikita katika kushughulikia majina yanayotokana na maeneo. Kwa upande mwingine tafiti hazijashughulikia suala la majina ya koo. Kadhalika kuna tafiti kuhusiana na majina hususani ya watu zilizofanywa katika jamii ya Wasukuma. utafiti huu unachambua kiisimujamii majina ya koo katika jamii ya Wasukuma kwa kuchambua zaidi maana ya majina ya koo za Wasukuma.

Kapinga (1983:36) anasema kuwa,

“Jina ni neno linalotaja kitu fulaniili kutofautisha na kukipambanisha miongoni mwa vitu vingine” .

Aidha, Bakiza (2010) wanadai kuwa Jina ni neno linalotumika kutambulisha mtu, mnyama, kitu, jambo, mahali au kitu.

Rugemalira, (2005) kwa upande wake alichunguza majina ya sehemu katika jamii ya Runyambo. Katika utafiti wake alimakinika zaidi katika kuchunguza mbinu za kimofolojia zinazotumika katika kuunda majina ya maeneo. Matokeo ya utafiti wake yalibaini kuundwa kwa majina katika jamii hiyo kwa kuzingatia utaratibu maalumu wa kimofolojia. Kulingana na maoni ya Rugemalira(keshatajwa), majina ya mahali ya warunyambo yanaviambishi maalumu kama **nya-na ru-a** kumaanisha ‘enye’ sifa fulani au enye kumilikiwa kwa mfano:

Nya-isozi ‘enye vilima’

Omu-rusaka ‘kichakani’

Ru-a-cikoona ‘enye kunguru’

Nya-rubaare ‘enye changarawe’

Ru-a-nkende ‘enye nyani’

Aidha, mifano hii inaonesha kuwa majina ya mahali ya kirunyambo yana maana. Pia ni wazi kuwa yanawakilisha maumbile ya kawaida kama vile vilima, changarawe na vichaka. Majina ya wanyama kama vile kunguru na nyani. Uchunguzi huu unaipa nguvu hoja ya uchunguzi mwingine unaohusu majina ya mahali yakisukuma kwa kusudi la kutalii maana na sababu za kiisimujamii. Schotsman (2003) kwa upande wake alifanya utafiti kuhusu maeneo katika mkoa wa Dar es Salaam.

Katika uchunguzi wake alijikita katika kuangalia majina ya vituo vya daladala katika mkoa wa Dar es Salaam. Lengo la uchunguzi lilikuwa ni kubaini maana na vigezo viivyotumika katika kutoa majina ya vituo hivyo. Matokeo ya utafiti wake yalibaini kwamba majina hayo yalitolewa kwa kuzingatia vigezo tofautitofauti. Kwa mfano kwa kuzingatia majengo yaliyopatikana katika maeneo husika kama vile shule, misikiti na makanisa, majina ya watu kwa mfano kituo cha kwa mwalimu, majina ya mimea/ miti kwa mfano kituo cha ‘Ubungo’ kimetokana na mti wa mbungo ambao ulikuwepo katika eneo hilo.

Pia Buberwa (2010) alifanya utafiti wake mkoa wa Kagera, hususani katika katika wilaya ya Bukoba, alimakinika katika kuchunguza majina ya maeneo katika jamii ya wahaya. Lengo la utafiti wake lilikuwa ni kubaini maana na sababu za kiisimujamii katika utoaji wa majina hayo kwa jamii ya wahaya. Matokeo ya utafiti wake yalibaini

kwamba majina ya maeneo katika jamii hiyo yanatokana na vigezo mbalimbali kama vile maliasili zinazopatikana katika maeneo hayo. Kwa mfano milima na mchanga. Jina kama ‘Mishenye’ maana yake mchanga, sababu ya kutumia jina hilo ni kutokana na sehemu husika kuwa na mchanga mwingi. Baadhi ya majina katika jamii hiyo yanatokana na tabia mbalimbali, kwa mfano ‘mugajwale’ maana yake ni uvivu.

Kwa ujumla tafiti zilizofanywa wataalamu mbalimbali zimebainisha majina yanayotumika katika jamii mbalimbali huzingatia sababu na matukio muhimu yanayojitokeza katika jamii na maana zake inaeleweka huwa zaidi na jamiilugha ya watumiaji wa majina hayo

1.4 Tatizo la Utafiti

Majina ya watu katika wilaya ya Misungwi yana tatizo la kukosa ubayana wa maana ya kutumiwa kwake na waongaji wa jamiilugha ya Kisukuma wa eneo hili. Baadhi ya Waongaji wa lugha hii wanaoishi katika maeneo haya huwaita watoto wao sasa hivi majina kutokana na mazoea kwa kwa kuyasikia tu majina bila kuelewa kuwa zipo sababu za msingi za kiisimujamii ambazo zinachagiza wanajamiilugha wa Kisukuma wa Misungwi kutumia majina fulani fulani ya koo hizo. Aidha majina ya Kisukuma yana asili ya kubainisha jinsi ya Kike na ya Kiume. Hata hivyo, kadiri muda unavyozidi kwenda wazungumzaji wa lugha ya Kisukuma wa Misungwi na wengine wa wilaya zingine wanachanganya kuita majinawatoto wao bila kujali umuhimu huu. Kwa mfano, Ingawa jina “Mabula” na “Kabula” kisemantiki humaanisha “mvua”, matumizi ya silabi \$ka\$ katika jina “kabula” na silabi \$ ma \$ Katika jina “Mabula” yalikuwa na msingi wa kubainisha tofauti za Kijinsi (kabula

ikiwa ni jina la mwanamke na Mabula ikiwa jina la Mwanamme); wanajamiilugha hii sasa hivi wameanza kupuuza msingi huu ambao ulikuwa na maana yake katika Jamii hii.

Hadi sasa, ni vigumu sana kutofautisha kijinsi baina ya Mabula Mhe. Mbunge wa Ilemela (ambaye ni mwanamke), na Mabula Mhe. Mbugu wa Nyamagana (ambaye ni Mwanamume) kwa kusikia majina yao, bali msikilaji lazima awe anawafahamu hawa Waheshimiwa Wabunge toka zamani na kwa majimbo yao, au kwa kuzingatia majina yao ya Kwanza ambayo ni ya kidini(Angelina, na Stanslaus). Swala hili pia linaweza kusababisha hata ugomvi kwa baadhi ya watu pale inapotokea mwanamme mmoja kuitwa jina la kike kwa makusudi na mzungumzaji yeyote kama mwenye jina atakuwa na kasumba za mfumo dume, kwani yeye atajihisi kutukanwa.

Tatizo lingine ni kuwa, umuhimu wa kubainisha koo mbalimbali kwa kuzingatia matukio, na mahali alipozaliwa mtu, na baada ya kuzaliwa umeanza kutoweka. Hatimaye utambulisho wa koo za kisukuma kama vile koo za kichifu, au koo za kiuvuvi, mahali na wakati alipozaliwa mtu umeanza kutoweka. Mfano, kutokana na tukio la vita yalikuwepo majina kama “Bulugu”(kwa mwanamke) au “Malugu” (kwa mwanamume).

Aidha, kiukoo,jina “Ng’hwashi” ilikuwa na maana ya ukoo wa wavuvi, na mahali alipozaliwa mtu kulikuwepo jina kama “Ngwandu” likimaanisha aliyezaliwa chini ya Mbuyu. Matumizi ya majina kiuokooo yalikuwa na msingi wa kubainisha bayana koo fulanifulani ili koo za jamiilugha ya Kisukuma zisije zikamezwa na koo zingine, hata ndugu kujikuta kutofahamiana na ukoo kutoweka.

Ikumbukwe kwamba hata kwa mataifa ya ughaibuni, majina hutumika kama kigezo cha kutofautisha jinsi. Kwa mfano, kwa Wakristo wengi ambao huabudu katika dini iliyoletwa Afrika kutoka ughaibuni, yapo majina yanayobainisha jinsi ya Kike na mengine hubainisha jinsi ya Kiume. Mfano, Fransiska-mwanamke, na Fransis – Mwanamme. Vivyo hivyo kwa wale wanaoabudu kupitia dini ya Kiisilamu. Mfano, Amina-mwanamke na Abdala-Mwanamme. Utambulisho huu basi una umuhimu wa kwa jamiilugha ya Kisukuma, bali hata kwa jamii lugha zingine nje ya bara la Afrika, Kwahiyo, kuna hatari kubwa sana kwa kuita ya majina watoto bila usipozingatia vigezo vya kiisimujamii na vile vya kisemanti kikwani huweza kuwa tishio la kutoweka kwa utambulisho bayana wa koo za jamiilugha za Kisukuma.

Kutokana na matatizo haya, utafiti huu utachambua majina haya kwa kuzingatia vigezo vya kiisimujamiiina kisemantiki ili kuwezesha jamiilugha hii na jamiilugha zingine kuelewa bayana mdhumuni ya kuitwa majina haya katika jamiilugha ya Kisukuma. Aidha kwa njia hiyo, lugha ya Kisukuma itaweza kudumu katika misingi ya kijamii na kuimarisha uwepo wa koo za jamii lugha hii.

1.5 Malengo ya Utafiti

1.5.1 Lengo Kuu

Uchambuzi wa kiisimujamii wa majina ya koo za kisukuma.

1.5.2 Malengo Mahsusi

- (i) Kufafanua jinsi majina ya koo za kisukuma yanavyotofautisha jinsi ya Wanajamii.
- (ii) Kuchambua nyanja za kiisimujamii zizosababisha kutumia majina ya koo za kisukuma.

1.5.3 Maswali ya Utafiti

- (i) Je majina ya koo ya kisukuma yanatofautishaje jinsi ya wanajamiilugha ya Kisukuma?
- (ii) Je, sababu zipi za kiisimujamii zinazochangia watoto (watu) kuitwa majina ya koo za kisukuma?

1.6 Umuhimu wa Utafiti

Mulokozi (2005) anasema bado tunahitaji maandishi mengi zaidi yanayotokana na utafiti wa uwandani, utafiti huu utasaidia kukusanya data na kuzihifadhi katika maandishi, kuna mambo mengi yamehifadhiwa vichwani mwa watu kama sehemu ya kutunza kumbukumbu, utunzaji wa kumbukumbu wa namna hii siyo thabiti, kwani wakati wowote data hizo huweza kupotea kwa kusahaulika kutokana na maradhi au kifo. Utafiti huu una mchango katika nyanja ya kitaaluma, kiutamaduni Kama inavyojibainishwa katika sehemu ifuatayo;

1.6.1 Kitaaluma

Utafiti umesaidia watu kutambua majina ya koo na kufahamika na watu wengi tofauti na wasukuma ndani na nje ya nchi. Umesaidia katika kutoa mchango wa kitaaluma hususani katika taaluma ya isimujamii, matokeo ya utafiti huu yatakuwa marejeo muhimu kwa walimu, wanafunzi na watafiti wanaoshughulikia vipengele vingine katika kisukuma. Vilevile matokeo ya utafiti huu umesaidia kwa upande wa watafiti wengine watakaoshughulikia kipengele cha majina katika lugha nyingine.

1.6.2 Kiutamaduni

Utafiti umesaidia kuonesha utamaduni wa Wasukuma, kuhifadhi utamaduni wa jamii ya wasukuma katika maandishi ikiwa mojawapo ya lugha za kibantu.

1.6.3 Kitaifa

Utafiti huu una umuhimu mkubwa sana kwa taifa kwani umesaidia kufafanua majina ya koo ya wasukuma, ambao yanaelekea kupotea kutokana na majilio ya wageni pamoja na maendeleo ya sayansi na teknolojia.

1.7 Mawanda ya Utafiti

Utafiti huu ulimakinika katika taaluma ya isimujamii. Aidha, katika taaluma hiyo ya isimujamii, ulijikita zaidi katika kuchunguza kipengele cha majina ya koo za kisukuma hususani katika uchambuzi wa kiisimujamii na maana za majina ya koo za kisukuma.

1.8 Hitimisho

Sehemu hii ilizungumzia usuli wa lugha ya kisukuma, usuli wa tatizo na tatizo la utafiti, malengo ya utafiti, maswali ya utafiti, umuhimu wa utafiti, mawanda ya utafiti, na mipaka ya utafiti

SURA YA PILI

MAPITIO YA KAZI TANGULIZI

2.1 Utangulizi

TUKI (2013) Mapitio ni makala yanayoeleza mawazo ya mtu juu ya kitabu au maandishi fulani yaliyosemwa. Sehemu hii inahusu mapitio ya machapisho mbalimbali yanayohusiana na mada ya utafiti pamoja na nadharia inayotumika katika utafiti. Sehemu hii imeanza kwa kuelezea dhana ya maana na ufafanuzi wake, dhana ya isimujamii pamoja na kuelezea historia malengo yake, dhana ya majina kwa ujumla, nadharia ya utafiti, sababu za kiisimujamii za majina ya kisukuma, na hitimisho.

2.2 Dhana ya Maana

Dhana ya maana ni telezi, kutokana na utelezi, huo wataalamu mbalimbali wameweza kuifasiri maana ya maana kama ifuatavyo, maana ya maana ni fahiwa ya neno au kirai ama dhana, matumizi au kitajwa. TUKI (1990), inaelezea kuwa maana ya maana ni tafsiri ya kitu au jambo, maelezo ya kufanya jambo lieleweke waziwazi. Kamusi ya Kiswahili sanifu (2004). Maana ya maana ni kile ambacho neno au tungo huashiria kutokana na nadharia, matumizi au kitajwa, Massamba (2004). Kwa ujumla maana ya maana ni tafsiri anayokuwa nayo msemaji au msikilizaji. Kwa kawaida maana huwezi kuiona bali huwa katika ubongo wa mtu anaye itafsiri maana, Mnata (2014).

Hivyo dhana ya maana ni ya kidhahania kwa sababu maana haina muundo thabiti kama vile viambajengo vingine vya lugha vya kifonolojia, kimofolojia, au kisintaksia. Maana hutegemea pia dhamira ya mtoa ujumbe na fasili ya mpokea ujumbe.

Kwa watu wa kawaida hutumia neno maana kumaanisha vitu mbalimbali. Kwa mfano, utawasikia wakitumia katika mazungumzo tungo kama ifuatavyo;

“Una maana gani kuchelewa hivi? Nieleze maana ya kumpiga mwenzio. Hakualikwa maana akilewa hugombana. Akinywa pombe huwa hana maana. Nini maana ya “sharobaro”? Mradi huu una maana kubwa kwa nchi yetu. Nguo nyekundu inamaanisha upendo. Ukimwona kikongwe ana macho_mekundu, ina maana kwamba ni mchwawi. Kitambaa cheupe kinamaanisha amani. Asiyejua maana haambiwi maana”[Resani]

Lyons (1984) anadai maana ni seti ya mawazo. Anaendelea kufafanua kwamba mawazo hayo kimsingi yanawakilishwa na alama ambazo zinatumiwa na jamii husika katika kuwakilisha matukio mbalimbali. Alama za lugha kwa kawaida huwa zinahusisha mtumiaji wa alama, alama yenyewe na kile kinachowakilishwa na alama. Hymes (1964) anaendelea kufafanua kwamba maana ambayo inabebwa ndani ya alama huwa inaeleweka kwa urahisi zaidi na wazawa wa lugha husika. Hymes (1964:33) anaonyesha kuwa ishara za lugha kuhusu vipengele vitatu ambavyo ni mtumiaji ishara, ishara yenyewe na maana yake. Hymes anashikilia kuwa maana ya ishara hufahamika vyema na mtumiaji asili wa lugha. Pia hutegemea matukio ya kijamii katika jamii fulani ambapo lugha hiyo hutumiwa.

Maoni ya Malinowski (1923) yanakaribiana na ya Hymes anadai lugha ni sharti ieleweke kama namna ya amali muhimu katika utendaji. Matokeo ya uchunguzi huu yanaunga mkono mwelekeo huu wa dhana ya maana. Austin (1962) na Searle (1969) katika nadharia yao ya ‘Speech Act Theory’ wanasema dhana hii ya maana katika

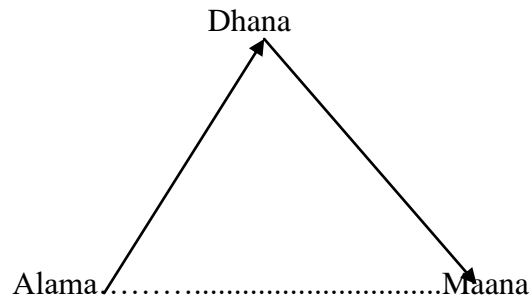
lugha ni tata. Hivyo maana za wazi za maneno haya ni sawasawa na matumizi ya kawaida huku maana halisi ni za kuhusishwa tu.

Kwa upande mwingine Herriot (1971) anaeleza kuwa dhana ya maana inaweza kuwa na fasili nyingi lakini maana fulani irejeele asasi fulani ya kijamii katika muktadha ambapo lugha hutumiwa. Anaongeza kuwa msamiati wa lugha ni orodha changamano ya mawazo, maslahi ya kijamii pamoja na matukio ya kijamii yanayohusu jamii hiyo. Kulingana na jinsi wanavyochanganua maana, Verma na Krishnaswamy (1989) wanaonyesha kuwa ni muhimu kuhusisha nadharia ya vitendo wakati wa kuchanganua dhana ya maana kwa lugha ya kawaida. Hii inamaanisha kuwa uchanganuzi wa maana unafaa kuhusu asili, matumizi na matokeo ya ishara hizi katika muktadha wa matumizi.

Massamba (2009) anaungana na Hymes kwa kudai kwamba maana kwa kawaida huwa inahusisha kile ambacho neno au tungo huashiria kutokana na dhana, matumizi na kitajwa. Ogden na Richard (1966) wanaungana na Lyons (1984) kwa kuhusisha mambo matatu katika kuelezea maana ya maana. Mambo hayo ni alama, dhana, na maana yenyewe. Wanaendelea kufafanua kwamba alama ndio msingi unaosababisha kupatikana kwa dhana ya kitu au jambo lolote liwalo.

Aidha dhana ya kitu inajengeka kichwani mwa mzungumzaji au msikilizaji kutokana na kuathiriwa na mazingira ya jamii au mtu binafsi. Athari zinazotokana na mazingira ya kijamii au mtu binafsi ndizo zinazosababisha alama moja kuweza kuwa na maana zaidi ya moja. Hii ni kutokana na mtazamo wa jamii au mtu binafsi dhidi ya alama husika.

Ogden na Richard (1966) wanaweka bayana ufafanuzi wao kwa kutumia mchoro wa pembe tatu kama unavyobainishwa hapa

Kielelezo Na. 2.1: Uhusiano Uliopo kati ya Alama, Dhana na Maana

Chanzo: Ogden na Richard 1966: UK 9-10)

Ufafanuzi wa mchoro huu ni kwamba, upo uhusiano wa karibu kati ya alama na dhana, na kati ya dhana na maana. Lakini kwa upande mwingine hakuna uhusiano wa karibu kati ya alama na maana. Maelezo yaliyotolewa na wataalamu yanadhihirisha kwamba ingawa kuna maelezo tofauti kuhusiana na dhana ya maana, upande mwingine wanaonekana kukubaliana katika baadhi ya vipengele vinavyohusiana na dhana ya maana. Kwa mfano Hymes (1964) na Massamba (2009) wanahusisha kipengele cha kitaja na kitajwa katika fasili zao. Vilevile Katz, Lyons, Ogden na Richard wanahusisha kipengele cha mawazo katika fafanuzi zao kuhusu dhana ya maana kama mchoro ulivyojibainisha hapo juu.

2.3 Dhana ya Isimujamii

Wanaisimujamii hawatofautiani kuhusu fasili ya isimujamii. Tudgill (1983), Hudson (1985), Wardhaugh (1986), Holmes (1992), Romaine (1994) Coulmans (1997). Wanasema isimujamii ni taaluma inayotafiti, kuchanganua na kufafanua uhusiano uliopo baina ya lugha na jamii. Msanjila, Kihore na Massamba (2009), wanaunga

mkono maelezo ya wataalamu hapo juu, kwa kuelezea uhusiano uliopo baina ya lugha na jamii kama pande mbili zinazokamilishana.

Mekacha (2000) anaelezea dhima ya isimujamii kuwa ni kutafiti na kufafanua nafasi ya lugha katika jamii. Pia isimujamii hutafiti na kufafanua tofauti zilizopo ndani ya lugha namna zinavyotofautiana na tofauti zilizomo ndani ya jamii. Anaendelea kusema ingawa isimujamii ina historia ndefu zaidi kifalsafa na kinadharia, lakini isimujamii kama taaluma inayojitegemea ilianza miaka ya 1950 na 1960. Taaluma hii ilijikita katika kukabiliana na upungufu wa mkabala wa kiisimu [wa kichomsky] uliotamalaki wakati huo wa kuchambua lugha bila ya kuzingatia muktadha halisi wa matumizi na utumiaji wa lugha.

Romaine (2000) anaungana na Mekacha (2000), katika kuelezea historia ya isimujamii na kudai kwamba ni taaluma ambayo ilianza katika miaka ya 1950, taaluma ya isimujamii ilianza kupata nguvu na kutambulika zaidi kuanzia miaka ya 1960 hadi 1970. Mbali na kuelezea historia ya isimujamii Romaine (2000) anafafanua zaidi malengo ya kuanzishwa kwa taaluma ya isimujamii na taaluma ya sosiolojia ili kuweza kupata taaluma moja ambayo ni isimujamii.

Kulingana na Trudgill (1983) Isimujamii ni taaluma inayochunguza uhusiano uliopo baina ya lugha na jamii. Hivyo, inahusu lugha na inavyohusiana na mazingira yake ya kijamii na kitamaduni. Msanjila na wenzake (2009:2) anaongeza kuwa uhusiano wa lugha na jamii ni sawa na pande mbili za sarafu moja, inamaanisha kuwa pasipo jamii hakuna lugha.

Taaluma hii ya kiisimujamii inayojihusisha na maana na vipengele vya jamii na kitamaduni katika uundaji wa majina ya Kiruhaya. Inachukuliwa kuwa majina ya jamii ya mahali kwa Kiruhaya haiwezi kuwa dhana dhahania ambazo hazitaelezwa bila kurejelea maisha ya kijamii ya Waruhaya. Kwa ujumla maelezo ya wataalamu hapo juu yanadhihirisha kwamba isimujamii ni taaluma inayotaribu kuonesha uhusiano uliopo kati ya lugha na mazingira ya kijamii.

2.4 Dhana ya Majina kwa Ujumla

Jina ni alama ya mtu, mahali, au kitu. Latham (1904) Hanks na wengineo (1990). Wahusika hawakubaliani kuhusu lini binadamu alianza kutumia majina katika historia ingawa mtindo huu ni wa zamani. Majina huwa na maana ya etimolojia inayoonesha kuwa awali yalikuwa maneno.

Upewaji wa majina kwa watu ulianzishwa na Mungu ambaye alimpa mtu wa kwanza jina Adamu lenye maana ya binadamu na huashiria kuwa binadamu wote ni sawa (The African Bible, 1999). Baada ya kuumba mwanamke, alimpa Adamu jukumu la kumpa jina. Alimuita Hawa likimaanisha uhai, ishara ya kuwa mwanamke ndiye chanzo cha uhai katika familia ya binadamu (The African Bible, 1999). Kulingana na Hanks (1990), wafaransa, wajerumani, na wahispania hawawachagulii watoto majina kutegemea maana iliyomo kwenye jina, ila huchaguliwa kwa sababu linapendeza au kwa heshima ya jamaa fulani katika jamii.

Jinsi wakati upitavyo ndiyo majina ya asili ya kibiblia huacha kutumiwa. Kwa mfano, Latham (1904), anasema kuwa katika karne ya kumi na saba, jina Adamu lilipendwa sana na watu, na lile la Hawa wa kibiblia lilichukiwa na halikutumiwa na wengi kwani

ndiye mwenye asili ya dhambi duniani. Hanks (1990), anaendelea kusema, baadhi ya majina hutokana na mitume, dini fulani, na hata familia za kifalme kama vile; Charles, Louis, huko Uropa majina ya wahusika katika vitabu vya Shakespeare yalishawahi kutumika kama majina ya kuwapa watoto kwa mfano, Rosalind, Olivia, na Perdita. Hata hivyo athari za majina haya hayakuchukua muda mrefu.

Tamaduni tofauti hutofautiana upeanaji wa majina. Mtoto huweza kupewa jina kutegemea yaliyompata mama akiwa mjamzito au baada ya kumpata au kupitia upigaji ramli jambo linaloungwa mkono na Mbiti (1991). Mandende (2009), anaeleza kuwa katika jamii za kiafrika majina ni sehemu ya utamaduni wao kwa sababu ya uhusiano mkubwa uliopo kati ya utamaduni unaohusika, majina ya kafrika yanamchango mkubwa katika jamii, kwani huashiria kinachotokea katika maisha ya kila siku. Katika jamii lengo la kutoa majina ni kutoa utambulisho wa mtu au kitu.

Kila jamii huwa na utaratibu wake katika kuita majina, hivyo basi, Mandende (2009) katika utafiti wake juu ya majina ya watu ya Wavhavenda ina utaratibu wake katika kuita au kutoa majina kwa watoto wao. Anaeleza kuwa jamii huita majina baaada ya mtoto kuzaliwa hata anapoendelea kuishi na kupita katika hatua moja hadi nyingine anapewa majina mengine kwa kuzingatia hatua husika, anaendelea kueleza kuwa majina ya kuzaliwa, hayo hutolewa baada ya mtoto kuzaliwa kwa mfano, *Nnwakhulu* likiwa na maana ya mpiganaji (shujaa) mtoto huyu huzaliwa kunakuwepo na mgogoro ndani ya familia au nyumbani. *Vhuthuhawe* jina hili hutolewa na jamii wakiamini kuwa Mungu ndiye aliyesababisha kuzaliwa kwa mtoto huyo.

Katika jamii hii anaeleza kuwa mtoto anapoanza shule hupewa jina jingine ambalo ni kwa ajili ya masomo, jina hili huitwa jina la kikristo, au la shule kama sifa mojawapo

ya wanajamii. Majina ya ndoa, inaelezwa kuwa majina haya yanatolewa wakati binti anapoolewa kwa kufuata utaratibu wa kiutamaduni, humtambulisha kuwa binti kuwa ametoka katika kundi la mabinti na kuinngia katika kundi la wanawake, *Nyandega*, *Nyamasindi*, *Mususumeli* na *Phophi*.

Majina kutokana na uongozi wa kijadi. Mandende (2009:68), majina haya hutolewa katika kusimikwa katika uongozi wa kijadi, mfano, *Dzulani*, jina hili likiwa na maana ya mkuu (mtawala) wa jumuiya na *Gumani* likiwa na maana ya simama. Vilevile majina ya wahenga, matukio ya kisiasa na majina ya kihistoria, mfano *Ndwakhulu*. Malengo makuu yakuwa majina ya kiafrika ni kupeleka ujumbe kutoka kwa mtu anayeita kwenda kwa familia na jamii kwa ujumla, Mandende (2009:83).

Rasekh na Ahmadvand (2012) wanaelezea kuwa kutoa jina la kitendo mahsusi katika lugha, ambacho huonesha thamani, mila, matumaini, uoga na matukio ya kila siku, katika maisha ya watu. Rasekh na Ahmadvand wakimrejelea Rosenhouse (2002) wanasema majina huonyesha upendeleo wa mwenye jina hilo pamoja na wanayempa jina hilo kwa kuangalia vitu halisi katika maisha ya kila siku. Jina analopewa mtoto hutambulika kama jina la kwanza, nchi za kikiristo jina la kwanza ni jina ambalo huwatofautisha wanafamilia, mara nyingi jina la kwanza hutolewa kwa mtoto na wazazi, mababu na miungu.

Kwa mujibu wa Rasekh na Ahmadvand (2012) wanaeleza kuwa majina huwa na vyanzo mbalimbali kama ifuatavyo, asili kimakazi, mfano jiji, jimbo, nchi ya uzawa na jina la kabila, kwa kuangalia sifa za ndani na za nje za mtoto au mtu na wakati wa kuzaliwa mtoto, hapa yaweza kuwa sherehe ya kidini au burudani, majina kutokana na

waadhifa, vitu muhimu vinavyozunguka jamii husika na mazingira ya kijiografia mfano, milima, mito, na tambarare vilevile yapo majina yanayotokana na watu muhimu.

Manyasa (2009) anaeleza majina ya watu miongoni mwa wasukuma jamii ya nchi ya Tanzania analichukua swala hili la upaji wa majina ni muhimu sana miongoni mwa wasukuma wa Tanzania. Analichugua kwa uwanda mpana wa kiantropolojia huku akiichanganua kimiundo na kimaana ili kuonyesha uhusiano wake na mazingira ya jamii. Anaongeza kuwa majina katika lugha sharti yawe na maana zinazohusishwa na masuala ya kijamii na utamaduni wa watu. Hii inamaanisha kuwa bado kuna nafasi ya kuchunguza maana na sababu za kiisimu jamii kuhusu lugha zingine zaidi ya kisukuma.

Bariki (2009) katika tafsiri ya majina ya kiafrika, anasema katika jamii nyingi za kiafrika majina huwa na historia yake, vilevile majina haya huwa na maana katika jamii husika, mfano katika majina ya Wayoruba na Waizoni, jina la mtoto hutokana na mtoto wakati mtoto alipozaliwa, vile vile jamii hizi hutoa majina kulingana na majina ya siku, mimea na wanyama pori na kuangalia umbo la mwili wa mtoto, (Bariki: 47).

Anasema katika jamii ya Waakan, majina ya watu hutokana na siku za kuzaliwa yaani siku za juma, mfano *Kwasi*, kwa mtoto wa kiume anapozaliwa jumapili. *Akosua* ni kwa watoto wa kike. Majina ya familiya ambayo ni majina ya ukoo ambayo hupewa watoto na baba zao kwa kujadiliana na mama wa watoto mfano wa majina hayo ni *Bosommuru*, *Basompura*, *Bosomtwe*, na *Basompo*,.

Majina yatokanayo na hali au tukio maalumu wakati wa kuzaliwa kwa mtoto, kwa mfano inaweza kuwa sherehe ya kidini ya mfano *Mumufie*, majina yatokanayo na wadhifa katika vita mfano, *Okogyesuo* likiwa na maana ya mpiganaji anayejitwalia mto na *Okoforobo* likiwa na maana ya mpiganaji anayepanda wakati wa vita na majina asili ya kitaifa mfano *Akuyampon* na *Dapaa* majina haya hutokea wakati wa kudai uhuru.

Malande (2006) anasema utoaji majina huleta maana kutokana na muktadha uliopo. Vilevile anaeleza maana ya ziada huleta taswira akilini ambapo katika majina ya asili hayo ni kutokana na sababu za kibinadamu na sababu za kiasili mfano njaa, umaskini, vita, majira, shughuli za kijamii, shughuli za kisiasa. Ebeoga (1993), Isabiriye (2000) na Musere (2000) wanaosema kuwa majina ya watu ni sehemu muhimu katika utamaduni wa waafrika.

Mbiti (1991), anasema kuwa mtoto angeweza kupewa jina la babu au bibi aliyekwisha kufariki, Kulikuwa na imani kwamba mtoto huyo angemlanda somo wake kwa kila njia. Mazoea haya ya kuwapa watoto majina ya mababu zao yana maana ya kiasili ni njia ya kuwatukuza na kuwakumbuka waliokufa. Aguedze (2000), anasema jamii nyingine ziliwapa watoto majina ya siku za juma, waliozaliwa desturi iliyofuatwa Uganda, Ghana, na sehemu zingine za Afrika Magharibi.

Majina mengine hutokana na mizimu ambayo katika ndoto huweza kuelezea jina ambalo wangependa mtoto fulani apewe kama si hivyo mtoto anayehusika huishia kufariki. Mbiti (1991), Shillingtoni (1995), Sitati (2000). Madai haya yanaungwa mkono na King'ei na Kisovi (2005), ambao wanasema kuwa majina yana maana

fulani katika tamaduni nyingi kote duniani yawe ya mahali, nyakati, au watu. Majina huashiria tabia fulani. Majina huwa ni kielelezo chenye maana ya ndani katika jamii wasemavyo King’ei na Kisovu.

Wataalamu mbalimbali katika tafiti mbalimbali za majina kwa ujumla wamedhihirisha kwamba majina mengi yanayohusiana na sehemu pamoja na majina ya watu huwa yanabeba maana zinazowakilisha jamii, mtu mmojammoja, uhusiano wa familia au hata hadhi za watu katika jamii. Kalkanova, (1999), Kadmon (2000) anabainisha kwamba majina yanayotolewa kwa watu au sehemu huwa yanabeba maana zinazohusiana na mazingira ya jamii husika.

2.4.1 Majina kwa Ujumla

Waandishi mbalimbali kwa namna tofauti wamezungumzia kipengele cha majina, miongoni mwa wataalamu ni pamoja na Msanjila, Kihore na Massamba (2009). Wanaeleza kwamba kila jamii ina lugha yake kuu inayotumiwa na watu wake. Hii ina maana kwamba hata jina analopewa mtu hutokana na lugha ya jamii husika. Wanaendelea kuelezea kwamba majina yanayotolewa kwa watu huwa yanabeba maana zinazotokana na utamaduni wa jamii husika.

Gray (1999), Kalkanova (1999) na Koul (1982) wanakubaliana kwamba jina linaweza kutumika katika kumuwakilisha mtu au jamii, pia huweza kuonesha uhusiano wa kijamii pamoja na kutunza hadhi ya jamii. Wanaendelea kufafanua kwamba utumiaji wa majina huwa unaendana na kanuni, sheria na desturi za jamii husika. Musere (2000) kwa upande wake anaeleza kwamba watu wengi wanakosa ufahamu kuhusiana na asili au chimbuko la majina yao ambapo kiasili majina hayo huwa yanabeba maana

maalumu. Wakati mwingine maana za majina zinaweza zisiwe wazi kwasababu majina mengi yametokana na vifupisho vya maneno au jina kuwa na mzizi au kuchukuliwa kutoka katika lugha za zamani.

Vilevile maana za majina zinaweza kubadilishwa kwa herufi za majina ambapo mabadiliko hayo yanaweza kufanywa na wazungumzaji ambao pengine kwa kutokufahamu lugha ambayo majina hayo yamechukuliwa au kutokujua asili na maana ya majina hayo. Hali hii inaweza kupotea kwa maana za asili za majina hayo au kutoshabihiana na maana za awali. Anaendelea kusema kwamba katika jamii nyingi za kiafrika jina linaweza kuonesha jamiilugha ambayo jina hilo limetokana nayo. Pia jina linaweza kuonesha muundo wa lugha na mchakato wa kifonolojia unaotumika katika lugha hiyo.

Mphande (2006) anasisitiza maelezo ya Musere (keshatajwa) kwa kudai kwamba majina yanaweza kuchukua na kukusanya historia ya maisha ya watu ambao wanapatikana katika eneo fulani. Mbiti (2003) kwa upande wake anazungumzia majina ya asili ya kiafrika kwa ujumla wake Anadai kwamba majina ya kiasili wanayopewa watu huwa yanabeba utambulisho wa dini za kiafrika. Anaelezea mtu anapopewa jina la asili, anadhihirisha ushiriki wake katika dini yake.

Pia anaelezea kwamba majina ya asili maana zake huwa zinaonyesha imani juu ya kifo kwa maana kwamba mtu aliyekufa atakuja kuzaliwa tena katika familia. Kwa mujibu wa Mbiti majina ya asili huwa katika utaratibu wa kimzunguko wa kurithishana ndani ya familia. Pia Msanjila, Kihore na Massamba (2009) wakielezea majina ya familia wanadai kwamba majina hayo ya familia yanabeba maana ambazo

huwa zinafahamika na watumiaji husika wa majina hayo. Vilevile wanafafanua kwamba majina ya familia huwa na uhusiano na matukio yanayotokea katika jamii husika kama wanayoeleza:

Majina haya ya familia hubeba maana mbalimbali ambazo kimsingi hueleweka kwa wana-jamiilugha wenyewe kwa sababu wana-jamiilugha hao wanachukuliwa kuwa wana maarifa, elimu, na uzoefu wa maisha unaofanana. Maana hizi za majina huwa na uhusiano na utamaduni wa mzungumzaji, mazingira ya jamii lugha ilipo, majira ya mwaka, matukio muhimu katika jamii inayohusika, kwa mfano katika jamiilugha ya kikuyu majina yanahusiana na mazingira, tabia, hali ya hewa na watu waliokufa.

Kwa mfano:

Jedwali Na. 2.1: Majina Yanayobeba Maana Mbalimbali Yanayoeleweka kwa Wanajamii

JINA	MAANA
Wanjira	Amezaliwa njiani
Nyaga	Ndege (mbuni) anayeaminika kuwa anakimbia sana hasa anaponyang'anywa mayai yake au watoto wake

Mwansoko kama alivyonukuliwa na kihore na Chuwa (2004), anazungumzia majina ya kibiashara katika lugha ya Kiswahili. Anaeleza majina mengi ya kibiashara yaliibuka yakiwa katika lugha ya Kiswahili, kwasababu watumiaji wengi wa bidhaa zinazozalishwa viwandani wanatumia Kiswahili kama lugha yao ya mawasiliano. Anafafanua mbinu mbalimbali zinazotumika katika kubuni majina hayo, mbinu ya kutumia sifa/tabia za kimaumbile, kuyapa maneno ya kigeni maumbo ya Kiswahili, kutumia maneno ya kijiografia kwa mfano vibiriti chapa KIBO, jina hili limetumika

kwa sababu kiwanda cha vibiriti vya aina hii kipo Moshi karibu na kilele cha Kibo cha mlima Kilimanjaro na kubuni kinasibu.

Kwa hiyo majina ni kipengele muhimu katika maisha ya mwanadamu, katika nyanja zote kiuchumi, kisiasa, na kijamii, katika jamii za kiasia watu wengi hususani wazee huwa na kawaida ya kurithisha majina yao katika jamii husika. Maelezo haya yanaungwa mkono na Msanjila, Kihore na Massamba pale wanapoeleza; “Ikumbukwe kwamba wanafamilia wengine hupewa majina kama hayo hapo juu lakini wenyewe hawakuzaliwa katika mazingira yaliyoelezwa. Watu kama hao hupewa majina kama hayo kwa heshima ya ama babu au bibi zao lakini bado maana za majina hayo hubaki vilevile (UK 53)”.

Uhakiki wa majina katika lugha za kibantu

Manyasa (2009) anaeleza majina ya watu miongoni mwa wasukuma, jamii ya nchi ya Tanzania. Analichukua swala hili la upaji wa majina ya muhimu sana miongoni mwa wasukuma wa Tanzania. Analichunguza kwa uwanda mpana wa Kianthropolojia huku akiyachanganua kimuundo na kimaana ili kuonesha uhusiano wake na mazingira ya jamii.

Anaongezea kuwa maneno katika lugha ni sharti yawe na maana zinazohusishwa na maswala ya kijamii na utamaduni wa watu hao. Hii inamaanisha kuwa bado kuna nafasi ya kuchunguza maana na sababu za kiisimujamii kuhusu lugha zingine zaidi ya kisukuma na pia kuhusu njia zingine za uundaji majina ya watu kama vile ilivyo katika lugha ya kiruhaya.

Uchunguzi wa majina ya mahali katika jamii ya Waruhaya una mwanzo wake. Katika kazi ya Rubanza (2000) anatalii njia tofauti za miundo ya majina ya watu katika jamii ya ruhaya na yanayohusiana na maana. Kazi yenyewe inalenga hasa majina ya watu japo yaliyochanganuliwa yalikuwa machache kutokana na mawanda mapana ya majina ya watu katika jamii ya waruhaya. Rubanza anayaainisha majina haya kulingana na maoni mbalimbali ya wanaisimujamii.

Utafiti huo unaonesha kuwa majina ya watu wa ruhaya si maumbo tu yamaaneno bali yanahusishwa na matukio ya kijamii yanayoyapa maana hizo. Hii inaeleza kuwa pana haja ya kuchanganua maana pamoja na sababu za kiisimujamii zilizopelekea kuamuliwa majina hayo katika lugha moja. Muzale (1998) alichunguza vipengele vya unominishaji kwa lugha ya Kirutara pamoja na nyingine zinazosemwa nyanda za juu za magharibi mwa Tanzania. Muzare anatumia njia ya uchanganuzi miundo yenye msingi wa vipengele vya kisemantiki ambavyo ndivyo msingi wa uundaji wa maneno katika lugha husika. Pia aliona kuwa upaji majina ni jambo la kawaida katika kila jamii japo kuna tofauti katika mikakati inayotumiwa kurejelea vitu, wanyama, mahali, matukio ya kawaida.

Kwa ujumla kwa uchunguzi huo ulishughulikia majina ya watu kwa lugha zilizoteuliwa bali si moja pekee. Hii inamaanisha kuwa kulikuwa na haja ya utafiti wa vipengele vya majina vya mahali angalau lahaja moja ya kiruhaya kama vile Kiruhamba. Kihore na wenzake (2008: 88-89) amaaainisha majina ya mahali katika Kiswahili kama nomino za pekee kama vile Musoma, Kigoma, Arusha na Mtwara. Vinadaiwa kuwa majina ya mahali kama aina moja ya nomino za pekee ni tofauti na

nomino zingine za pekee. Hivyo majina ni ya vitu, dhana na viumbe vyenye uhai ambavyo ni tofauti.

Majina ya mahali yanaelekea kuwa na tofauti kubwa, hasa kama jina Fulani linatofautishwa na majina mengine. Ilionekana ajabu ule upaji wa majina ya mahali katika jamii ya waruhaya uliokuwa na misingi kutokana na umaarufu wa sura tofauti ya mahali hapo kulingana na nguvu uwezo au athari ya tukio lililofanya litumiwe kurejelewa mahali hapo. Hii inamaanisha kuwa ipo haja ya kuchunguza zaidi vipengele vinavyotumiwa kutoa majina ya mahali.

Legele (2009) anaeleza kuhusu majina ya mimea kwa lugha ya kividuda inayosemwa nchini Tanzania. Katika utafiti wake ameweka wazi vipengele fulani vya kiisimu vya majina ya mimea pale ambapo sifa tata ya habari zilizokusanywa zinaoneshwa. Kazi hii inachanganua njia mbalimbali za uanishaji wa majina ya mimea kwa lugha ya kivudunda kuanzia ya kawaida hadi yale magumu. Hata hivyo kazi hii imejikita na miundo ya maneno kwa kivudunda, majina mengine ya mimea kwa Kiswahili na lugha nyingine za kibantu.

Baitani (2010) anachunguza mfumo wa miundo ya majina ya watu pamoja na maana zinazohusishwa nayo katika lugha ya kiruhaya. Utafiti huu unaonesha umuhimu wa kiisimu katika majina ya jamii ya ruhaya na kilichopelekewa kuamuliwa kwayo. Baitani anadokeza kuwa majina ya wanyama, wadudu hatari, na mimea hutumiwa kurejelewa watu, japo yanaashiria sifa mbaya. Hili linamaanisha kuwa lilikuwa na manufaa katika kuamua vipengele katika upaji majina ya mahali ili kutambua sababu za kuyaunda katika lugha Fulani ya kibantu kama kiruhaya.

Schotsman (2003) alichunguza vipengele vya kijamii na kijografia kuhusu mfumo wa uchukuzi katika Tanzania ya sasa. Lengo muhimu lilikuwa kubaini vipengele vya kijamii na kijiografia vinavyotumia kuyapa majina vituo vya mabasi, kata na vitongoji katika jiji la Dar es Salaam. Shughuli muhimu ilikuwa ni kutambua mahali majina haya yalipatikana jinsi yalivyopata majina na maana ya majina hayo.

Akijadili majina ya mahali katika kiswahili schotman alionesha kuwa huenda yaliashiria vitu halisi, shughuli za watu, watu maarufu, maumbile ya kawaida, mimea na wakazi asilia. Uchunguzi huu ulishughulikia maana ya majina katika kiswahili japo sababu zilizopelekea kuundwa kwayo hazikupelelezwa kwa kina. Uchunguzi wa Schotman unamaanisha kuwa ilibidi kuchunguza maana na sababu za kiisimujamii zinazohusiana na uundaji wa majina ya mahali kwa kutumia majina ya mahali kwa lugha moja ya Tanzania kama vile kiruhaya.

2.5 Mkabala wa Nadharia

Utafiti huu unaongozwa na nadharia ya Makutano na Mwachano. Nadharia hii imeasisiwa na Giles (1982). Nadharia hii itapima mshikamano walionao wanajamii lugha kuhusu utamaduni na lugha yao kwa ujumla kama mbinu ya kupima nguvu ya utambulisho wa jamii lugha. Pia nadharia hii inasisitiza kwamba ni kazi ya mwanajamii lugha mwenyewe kuhamasika na kukuza lugha yake na kuitumia ili iweze kuelezea amali za jamii husika, nadharia hii inajaribu kuelezea kwamba inapofikia hatua wanajamii lugha wake kukubali kuacha kutumia lugha yake na badala yake kukubali kutumia lugha nyingine, hapo tunasema kumekuwa na makutano kwa jamiilugha hizo mbili. Jamiilugha hizo mbili ambazo zinakaribiana

kimaeneo kuendelea kutumia lugha hiyo inayodumishwa na kutumiwa kama utambulisho wa jamii hiyo tunasema ni makutano. Vilevile inapotokea jamii ikaendelea kutumia na kudumisha lugha yake, mazingira kama hayo yanaonyesha kwamba kuna mwachano kati ya jamiilugha hizo. Kila jamii lugha inapoendeleza utambulisho wake kwa kutumia lugha yake tunasema ni mwachano.

2.6 Sababu za Kiisimujamii za Majina

Baitan (2010) anabainisha sababu za kiismujamii za majina katika jamii ya wahaya kuwa ni matukio na hali mbalimali katika kipindi cha kuzaliwa, imani, migongano ya kifamilia, wanyama na mimea, umaarufu wa watu na vifo. Kadhalika katika jamii ya Waruguru utafiti wa Abdul (2013) ulibaini kwamba baadhi ya majina ya koo yalitolewa kwa wahusika kutokana na matendo, hali na matukio ambayo yalijitokeza au kufanywa na wazazi husika katika kipindi cha ujauzito na hata kipindi cha kujifungua. Kwa upande mwingine baadhi ya majina yalitolewa kwa wahusika kutokana na kushiriki au kuhusika kwao moja kwa moja katika matendo mbalimbali, shughuli makazi, hali, na matukio yaliyojitokeza katika jamii.

Kwa mujibu wa URT (2012), Mwanza Region Misungwi District Council. Wilaya ya Misungwi ni wilaya moja ya mkoa wa Mwanza, idadi ya wakazi ya wilaya hiyo ilihesabiwa kuwa 351,607 waishio humo. Lugha inayozungumzwa ni Kisukuma. Shughuli za uchumi zinazofanyika katika wilaya ni kilimo, uvuvi, ufugaji na uchimbaji wa madini.

2.7 Kiunzi cha Nadharia

Kwa mujibu wa Massamba (2004) nadharia ni taratibu kanuni na misingi ambayo imejengwa katika muundo wa kimawazo kwa madhumuni ya kutumiwa kama kiolezo

cha kuelezea jambo. Hali kadhalika TUKI (2004), wanaunga mkono maana hiyo kwa kusema kwamba nadharia ni mawazo, kutatua au kutekeleza jambo fulani.

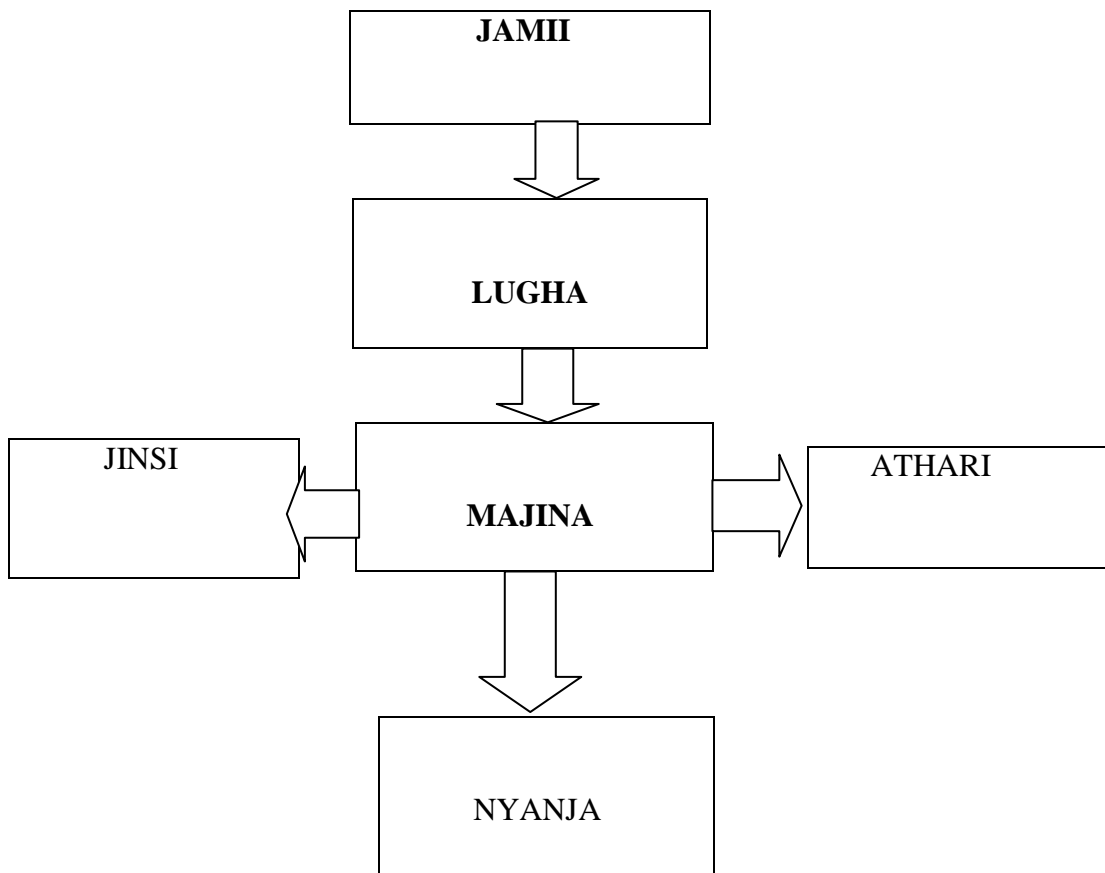
Giles na Byren (1982) katika Nadharia yao ya makutano na mwachano wanaeleza kuwa msingi mkuu wa utambulisho wa jamii unategemea sana wazungumzaji wa lugha. Hivyo basi, kutokana na mawazo yao wanadhihirisha kuwa utambulisho wowote wa jamii hutegemea wanajamii wenyewe.

Tabouret na Le page (1986), katika nadharia maelezo yao kuhusu utambulisho wanadai kuwa, majina ya asili ya watu yanabainisha utambulisho wa mtu anakotoka. Aidha kutokana na madai yao tunaweza kusema kuwa watu hutumia majina ya asili kwa lengo la utambulisho kuwa wao ni nani na wanatokea eneo lipi kijiografia.

Tajfel (1986), katika nadharia ya utambulisho wa jamii anafafanua kuwa ni nadharia inayozingatia vibainishi mbalimbali vya kisaikojamii vinavyofanya kundi fulani la jamii lijione kuwa liko na kundi lingine la jamii kwa kuendeleza maarifa ya jamii yake na mazoea ya pamoja ya kundi hilo.

Nadharia ya utambulisho wa jamii kwa kuzingatia mtazamo wa Le page na Tabouret-Keller (1986), kwa kigezo kuwa katika mtazamo huu, wanazuoni hawa wanaeleza bayana kuwa majina ya asili ya watu hubainisha utambulisho wa mtumiaji wa jina na hata kupambanua anatoka katika jamii ipi, hili linajipambanua katika utafiti kwani majina yaliyopatikana katika uwanda wa utafiti yana utambulisho kwa mtumiaji wa jina linalo husika.

Hii ni tofauti na wanazuoni wengine kama vile Giles na Byren (1982) kwani hawajazungumzia majina ya asili ya watu kama utambulisho kwa jamii lengwa.

Jedwali Na. 2.2: Kiunzi cha Nadharia

Chanzo: Ubunifu wa Mtafiti

Nadharia ya makutano na mwachano imejidhihirisha katika utafiti huu kwa malengo mahsusi matatu, kwanza katika kufafanua jinsi majina ya koo za kisukuma yanavyotofautisha jinsi ya wanajamii. Mwachano unajidhihirisha pale fonimu, silabi zinavyotofautiana. Mfano wa majina ya jinsi yanavyoachana.

Kwa jinsi ya **ke** jina Kabula na jinsi ya **me** jina Mabula mwachano upo kwenye fonimu /**k**/ na /**m**/ , jina Kalekwa /**ke**/ na jina Mlekwa /**me**/ mwachano upo katika silabi **ka-** na fonimu /**m**/ na upande mwingine ni silabi /**m**/. Jina Limi /**ke**/ na Malimi /**me**/, mwachano upo mofimu kapa na silabi **ma-**. Pia majina mengine kama Nyanzala /**ke**/ na Mayala /**me**/ mwachano upo kwenye silabi nya-, nza-,ma-,ya-.

Makutano ya majina yanayofanana kwa jinsi zote , kama vile Kalekwa/ke/ na Kalekwa/me/, Luja /ke/ na Luja /me/,Shija /ke/ na Shija /me/,Mageni /ke/ na Mageni/me/, Mhoja /ke/ na Mhoja/me/, Kamuli /ke/ na Kamuli/me/. Pili katika kuchambua nyanja za kiisimujamii ambazo zinasababisha kutumia majina ya koo za kisukuma, katika jamii ya kisukuma ili kuonyesha mwachano na makutano katika nyanja ya kigezo cha kisemantiki majina katika jamii ya wasukuma yanabeba maana ambazo zinafahamika na kueleweka vyema na wahusika, kama vile jina la Kundi maana yake ni kitovu, jina Nyanza maana yake eneo lenye maji mengi, jina Nshelo maana yake jiwe la kusagia, jina Mwanzalima maana yake ni uwazi uliopo katikati ya meno ya mbele ya mtu.

Katika mwachano kuna majina yenye maana moja lakini othografia na fonolojia yake ni tofauti, kama vile Lyulu na Nindo maana yake ni pua, Nyango, Lugi na Lwigi maana yake ni mlango. Mwachano kiisimujamii pia katika majina ya koo za kisukuma hutokea pale jina moja na lingine kutegemea mazingira husika ya utoaji wa majina kama vile matukio, mtoto alipozaliwa, baada ya kuzaliwa na mahali pa kuzaliwa. Kwa mfano: mtoto aliyezaliwa katika tukio la njaa ataitwa Mayala/me/ na Nyanzala /ke/, tukio la vita ataitwa Bulugu/me/ au Malugu/me/. Tukio la tetemeko la ardhi ataitwa Nyahinga/me/, tukio la mvua kubwa ataitwa Mabula/me/ na Mbula /ke/. Mtoto akizaliwa ametanguliza miguu ataitwa Kashinje/ke/ au /me/, Mayila/me/ aliyezaliwa njiani, Ng'wandu /me/ amezaliwa chini ya mti wa mbuyu.

Majina ya koo za kisukuma katika nadharia ya makutano ni pale wanapozaliwa watoto mapacha majina yao yanafanana kama vile Kulwa /ke/ na /me/, Doto/ke/ na /me/, Shija /me/ na /ke/, Mhoja /ke/ na /me/, Kamuli/ke/ na/me/, Kasanda/me/ na /ke/.

Pia mtoto aliyezaliwa ametanguliza miguu anaitwa Kashinje kwa koo za kisukuma. Katika nadharia ya makutano na mwachano majina mengine ya koo za kisukuma yanatokana na athari za kijamii. Katika makutano majina ya koo za kisukuma wanayopewa watoto ni ya bibi au babu, inawezekana yupo hai au alishafariki. Hivyo basi baadhi ya majina akipewa mtoto huwa yanaathiri tabia ya mtoto anakuwa na tabia aliyokuwa nayo mwenye jina. Kwa mfano: Kama mwenye jina alikuwa mchoyo naye atakuwa na tabia hiyo ya uchoyo.

Mwachano wa majina mengine ya koo za kisukuma hutokana na athari ya majina hayo, Kwa mfano: majina yanayorejelea tabia mbaya katika jamii kama vile ukorofi, majanga vita ,njaa, tetemeko , kuwa mlevi wa kupindukia na hata wizi.Tabia hizi huwafanya baadhi ya wazazi kutowapa majina watoto wao ya bibi na babu aliyekuwa na tabia hizo. Katika kufikia malengo ya utafiti huu, mtafiti ameongozwa na nadharia ya mwachano na makutano ya Giles (1982) wakati wa kukusanya data kwa haja ya uchambuzi wa kiisimujamii katika majina ya koo za kisukuma.

Nadharia ya Makutano na Mwachano ya Giles inajaribu kupima mshikamano walionao wanajamii lugha, kuhusu utamaduni wao wa lugha yao, hii ni nadharia ambayo inarejelea dhana ya msambao na mwingiliano wa lugha katika uchambuzi wa kiisimujamii katika majina ya koo za kisukuma. Kwa mujibu wa nadharia hii inapofikia hatua kwa wanajamii lugha wake hukubali kuacha kutumia lugha yao na kuanza kutumia lugha ya wanajamii nyingine hapo ndipo tunaposema kunakuwa na makutano lakini inapotokea jamii lugha mbili zinazokaribiana kimaeneo, kila moja ikaendelea kutumia na kudumisha lugha yake binafsi basi mazingira kama hayo

yanaonyesha kwamba kuna mwachano wa jamiilugha hizo (Msanjila na wenzake, 2011)

2.8 Hitimisho

Sehemu hii imechambua kwa kina mawazo ya wataalamu, kuhusiana na majina kwa ujumla na tafiti mbalimbali zinazohusu majina zimejadili na nadharia ambayo itaongoza uchambuzi wa data ya utafiti. Data hizi zitakuwa mwongozo katika utafiti huu juu ya uchambuzi wa kiisimujamii wa majina ya koo za kisukuma, utakaokamilishwa na malengo mahususan matatu. Malengo hayo mahsusi yatakuwa kufafanua jinsi majina ya koo za kisukuma yanavyotofautisha jinsi ya wanajamii, kuchambua nyanja za kiisimujamii ambazo zinasababisha kutumia majina ya koo za kisukuma, na kubaini athari ambazo zinaweza kujitokeza katika majina ya koo za kisukuma.

SURA YA TATU

MBINU ZA UTAFITI

3.1 Utangulizi

TUKI (2013) Mbinu ni njia ya kutekelezea jambo. Sehemu hii inashughulika na mbinu mbalimbali zitakazotumika katika mchakato wa kufanya utafiti, mambo yanayojadiliwa ni pamoja na eneo la utafiti, mbinu za utafiti, mbinu ya usaili, mbinu ya hojaji, mbinu ya maktabani, kundi lengwa, sampuli, usampulishaji na mbinu za uteuzi za sampuli, aina ya usampulishaji, mbinu za ukusanyaji wa data, vifaa na hitimisho.

3.2 Muundo wa Utafiti

Utaratibu wa utafiti ni njia ya ukusanyaji, uchanganuzi na ufasiri wa data, utafiti huu utazingatia utaratibu wa nyanjani. Kwa mujibu wake Babble (2005) utafiti wa nyanjani una manufaa kwa sababu unachunguza maswala ya kijamii yakiwa katika hali yao ya kimaumbile. Kwa utafiti huu utaratibu wa nyanjani utafaa kwani data itakayotakiwa itakuwa nyanjani. Pia wahojiwa wa kutoa data ya kutosha watakuwa nyanjani.

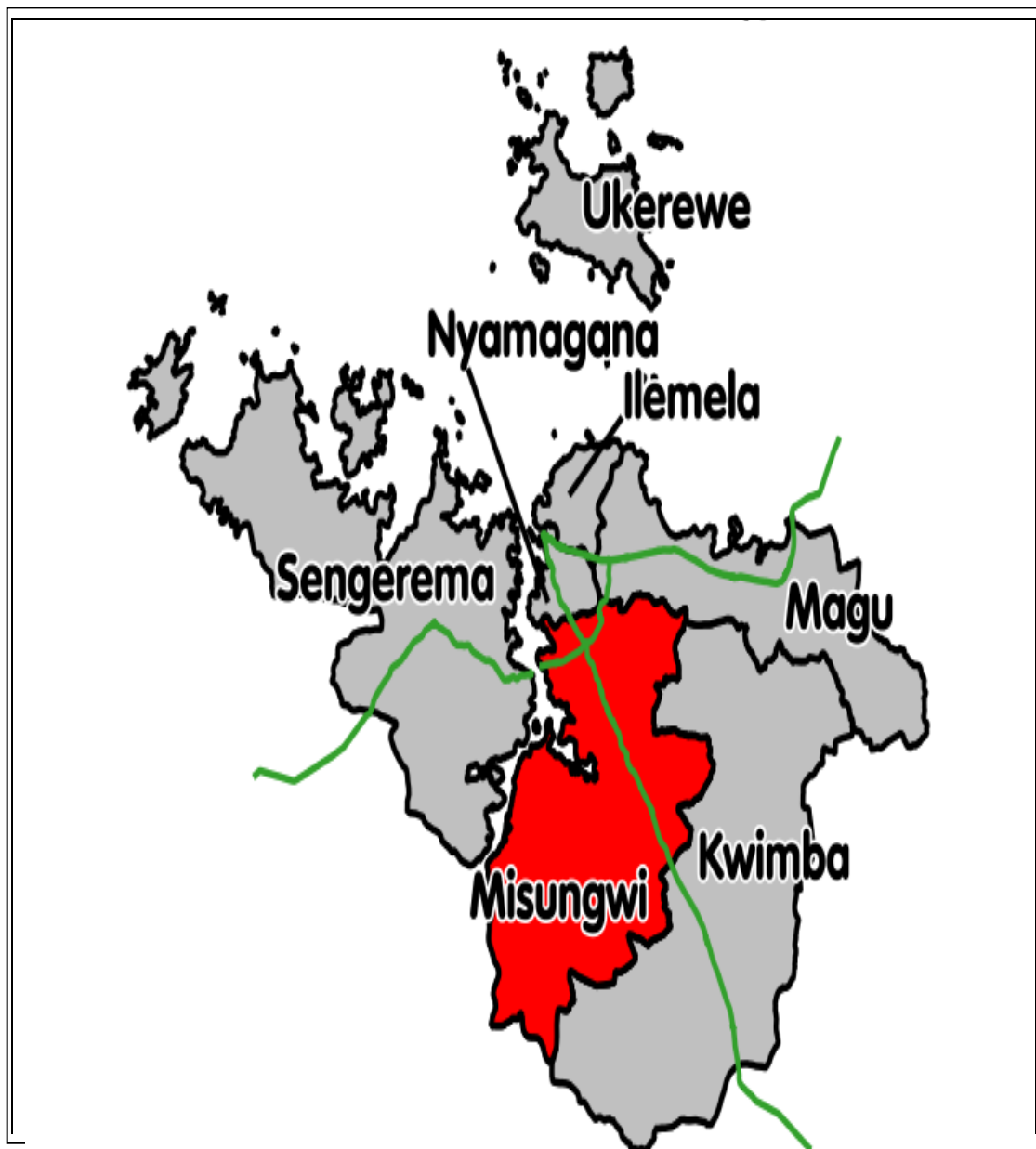
Miruka (2003) anaeleza kwamba utafiti wa nyanjani ni ule wenye hali ya kuingia katika jamii na lengo la kuikusanya data, maana za kiisimujamii, utaratibu huu utachaguliwa kwasababu utaambatana na mbinu ya mahojiano, itakayotumiwa na mtafiti. Mtafiti atapaswa kushirikiana na kuwasiliana na wahojiwa akiwa nyanjani. Usanifu wa utafiti huu katika sehemu kubwa ni wa maelezo, usanifu wa maelezo kama ulivyofafanuliwa na Coben (2007) ni kupanga, kutoa sababu na kuzielezea data

kama zilivyoielezwa na walengwa wa utafiti. Mtafiti huzipanga kutokana na maudhui au makundi yanayofanana, mtafiti alikuwa makini katika kueleza, kufafanua, kuhakiki, kuvumbua, kufanya majaribio. Kutafsiri tasnifu alizozipata kupitia muundo huu wa utafiti, sehemu ndogo ya utafiti imetumia takwimu kama kielelezo.

3.3 Eneo la Utafiti

Utafiti huu ulifanyika katika sehemu mbili, uwandani na maktabani. Kwa upande wa uwandani utafiti huu ulifanyika katika wilaya ya Misungwi mkoani Mwanza. Eneo hili la Misungwi liliteuliwa kwa kuwa sababu mbili. Kwanza, hii ndiyo wilaya aliyozaliwa kukulia mtafiti wa utafiti huu. Hivyo, mtafiti anakielewa vema zaidi lahaja ya Kisukuma (Kisumbwa) inayozungumzwa katika wilaya hii kuliko maeneo mengine wanayoishi wasukuma.

Pili, inasemekana kuwa Wasukuma wa Wilaya ya Misungwi ni miongoni mwa Wasukuma asilia wenye kuongea Kisukuma asilia ambacho hakijaingiliwa na lugha ya Kiswahili. Aidha kwa mujibu wa mipaka yake, Kisukuma kinachozungumzwa Misungwi, hakijavurugwa kwa kuingiliwa na lugha jamii zingine. Hivyo eneo hili lilikuwa kiwakilishi kizuri cha maeneo ya Kisukuma chenye lugha jamii yenye kudumisha lugha ya Kisukuma na tamaduni zote za asili za Kisukuma. Kielezo cha 3.1 hapa chini kinadhihirisha mahali milipo wilaya ya Misungwi katika ramami ya Mkoa wa Mwanza.

Kielezo Na. 3.1: Ramani ya Mkoa wa Mwanza ikionesha Mahali ilipo Wilaya ya Misungwi

Chanzo: https://en.wikipedia.org/wiki/Misungwi_District#/media/File:Mwanza-Misungwi.svg:

Iliyopakuliwa tarehe 12 Februari, 2018

3.4 Kundi Lengwa

Cooper (1989) na Van (1990) wanafasili kundi lengwa kuwa ni mtu mmoja, kikundi au elementi ambazo mtafiti amekusudia kuzihusisha katika utafiti wake. Katika utafiti

huu kundi lengwa ni wazee wenye umri kati ya miaka 50—70, wanaume ishirini na wanawake ishirini, sababu ya kuchagua walengwa wenye umri huu na idadi hiyo ni wale wenye uelewa mkubwa wa tamaduni na uelewa wa majina ya koo.

3.5 Sampuli

Adam (2008) anaeleza kuwa ni vigumu kwa mtafiti kushughulikia idadi kubwa ya wanajamii wanaohusika katika utafiti hata kama anaona watafitiwa wote ni muhimu. Mtafiti hutakiwa kuchagua idadi maalumu ya wanajamii wa kushughulikia katika utafiti wake.

3.5.1 Usampulishaji

Katika uteuzi wa sampuli makusudi, umetumika Kothari (2004) McBurney na wengineo, Mugenda (2008) wanasema sampuli hii huteuliwa kwa kuchagua aina fulani ya watu ili kuwakilisha makundi maalumu katika jamii, watafitiwa wanawake ishirini na wanaume ishirini kuanzia miaka hamsini hadi sabini na kuendelea. Umri huu unatiliwa maanani kwa sababu ya kuaminika kwamba watu wenye umri mkubwa wana tajriba ya kutosha kuhusu utamaduni wa jamii ya Wasukuma, majina miambili yalitarajiwa kukusanywa.

Usampulishaji kama anavyoeleza Adamu (2008) ni mbinu, mchakato au kitendo cha kutafuta walengwa wa utafiti. Naye Kothari (2004) anasema kuwa usampulishaji ni mpango wa kuchagua sampuli maalumu kutoka katika kundi. Aina ya walengwa ni wazee wenye umri kati ya miaka hamsini hadi sabini, idadi ya wanawake ni ishirini na wanaume ni ishirini.

3.6 Mbinu za Utafiti

Katika utafiti huu mbinu mbalimbali zilitumika kukusanya data na kuzichambua. Kothari (1990) anafafanua dhana ya ukusanyaji wa data kama zoezi la awali katika utafiti ambalo humwezesha mtafiti kupata taarifa alizozikusudia ili kumfikisha kwenye malengo yake ya utafiti. Aidha mtaalamu huyu anasisitiza kuwa hatua ya uwasilishaji na uchanganuzi wa data haiwezi kufanyika kabla ya hatua hii ya ukusanyaji data. Katika utafiti huu mtafiti atatumia mbinu mbili za ukusanyaji wa data ambazo ni usaili na hojaji.

3.6.1 Mbinu za ukusanyaji wa data

Adam (2008) anaeleza kuwa data ni vielelezo vinavyokubalika ambavyo vinathibitisha ukweli wa matokeo. Data za msingi (awali) kama anavyoeleza Kothari (2004) ni zile data ambazo hukusanywa kwa mara ya kwanza, data hizi zimekusanywa wakati mtafiti yupo uwandani. Data ya upili ni zile ambazo tayari zilishakusanywa na zilishatumika na zimehifadhiwa.

3.6.2 Mbinu ya Usaili

Mbinu hii inahusisha uwasilishaji wa maswali kwa wasailiwa. Maswali hayo yalijibiwa kwa njia ya mdomo, kwa wakati huohuo na hatimaye mtafiti alirekodi majibu hayo katika daftari la kumbukumbu. Kwa mujibu wa Kothari (1990) mbinu hii inahusu unyumbukaji katika mchakato wa kuuliza maswali na hatimaye husaidia kuweka bayana istilahi ambazo zinaonekana hazieleweki kwa watu wanaoulizwa maswali. Pia inasaidia kupata taarifa za ziada na za kina zaidi hususani pale ambapo majibu ya watu wanaosailiwa yanapokuwa hayaeleweki.

Kothari anaendelea kueleza kuwa mbinu hii inamruhusu mtafiti kuuliza maswali ya ziada. Hivyo basi katika utafiti huu usaili utatumika ili kupata data zinazohusiana na uchambuzi wa kiisimujamii katika majina ya koo za kisukuma. Pia, katika mbinu hii mtafiti alitumia zaidi usaili maalumu ambapo wasailiwa waliulizwa maswali ya msingi ya aina moja na yaliyo katika mpangilio ulio sawa. Maswali ambayo yatalenga kukusanya taarifa za aina moja katika kundi la watafitiwa yaliandaliwa. Mbinu hii ni nzuri kwa sababu watafitiwa walikuwa na uwezo wa kujibu maswali sawa na hii inaongeza ulinganishi katika kujibu maswali (Kothari 1990).

3.6.3 Mbinu ya Hojaji

Hii ni mbinu ambayo mtafiti anakusanya data akiwa ana kwa ana na mtafitiwa. Mtafiti huuliza maswali na majibu huyarekodi katika daftari la kumbukumbu au kwa kutumia vifaa vya kurekodia au simu. Manufaa ya mbinu hii mtafiti kupata fursa ya kufafanua maswali, pale ambapo mtafitiwa hakufahamu, pia mbinu hii inatoa fursa kwa watafiti waliosoma na wasiosoma kushiriki kutoa taarifa.

Kothari (1990) Hojaji ni mbinu ya utafiti ambapo mtafiti anaandaa maswali yake yanayolenga kupata taarifa kuhusu jambo fulani. Maswali haya yanaweza kuhitaji majibu mafupi au marefu kutegemeana na taarifa inayohitajika na anayepewa dodoso hizo. Mbinu hii itatumiwa ili kusaidia katika kukusanya data ambazo mtafiti anaamini atazipata kutoka watumiaji wa lugha.

3.7 Mikabala ya Uchambuzi Data

Katika utafiti huu mkabala usio wa kitakwimu, na wa kitakwimu kwa kiasi kidogo utatumika. Mkabala usio wa kitakwimu mchakato wake unatumia undundulizaji wa

data kwa kuchunguza jambo, kufuatilia jambo, na kutafsiri majibu yao, utafiti huu ni bora kwakuwa unatoa taarifa kamili zinazojitosheleza. Mkabala wa kitakwimu ni aina ya ukusanyaji data kwa kutumia data nyingi, ni data yoyote ile katika mfumo wa namba, mtafiti anaweza kutumia swali moja na mahsusi lakini akakusanya sampuli nyingi.

3.8 Maadili ya Utafiti

Aeker (2002) kama alivyonukuliwa na Adam (2008) wametaja maadili ya utafiti kuwa ni pamoja na haki ya kuwa na usiri, yaani mtafiti hatatoa siri ya mtafitiwa, pia ameeleza haki ya mtafitiwa kuhakikishiwa usalama wake, haki ya kujua madhumuni ya utafiti, haki ya kupata matokeo ya utafiti, haki ya kujibu swali atakalopenda kujibu na haki ya kukataa kushiriki utafiti. Mtafiti atatambua haki zote hizi na kuzitekeleza tatizo lolote litakalojitokeza ni juu ya mtafiti mwenyewe.

3.9 Mipaka ya Utafiti

Utafiti huu utachunguza uchambuzi wa kiisimujamii na maana za majina ya koo za kisukuma. Jumla ya watu arobaini watahusishwa katika utafiti huu, utafiti utafanyika katika wilaya Misungwi, mkoa wa Mwanza, washiriki wa utafiti watakuwa ni wazee wa kiume ishirini na wa kike ishirini.

3.10 Hitimisho

Sehemu hii ya tatu ilifafanua utangulizi, muundo wa utafiti, eneo la utafiti ni lipi, kundi lengwa, sampuli, usampulishaji, na mbinu za utafiti, mikabala ya ukusanyaji data, maadili ya utafiti, mipaka ya utafiti.

SURA YA NNE

UWASILISHAJI NA UCHAMBUZI WA MATOKEO YA UTAFITI

4.1 Utangulizi

Sura hii inahusu uwasilishaji na uchambuzi wa data iliyokusanywa kutoka uwandani, uchambuzi huu unalenga zaidi katika kukamilisha lengo kuu la utafiti ambao ni uchambuzi wa kiisimujamii katika majina ya koo za kisukuma. Lengo hili kuu linakamilishwa na malengo mahsusi matatu ambayo ni kufafanua jinsi majina ya koo ya kisukuma yanavyotofautisha jinsi ya wanajamii, kuchambua nyanja za kiisimu ambazo zinasababisha kutumia majina ya koo za kisukuma, na kubaini athari ambazo zinaweza kujitokeza katika majina ya koo za kisukuma.

Sura ya nne imegawanyika katika sehemu kuu tatu, utangulizi, uwasilishaji, uchambuzi wa data na hitimisho. Katika kukamilisha lengo kuu la utafiti huu, data imewasilishwa na kuchanganuliwa kwa kuzingatia malengo mahsusi ambayo ni kufafanua na kuchambua jinsi majina ya kisukuma yanavyotofautisha jinsi ya wanajamii na kuelezea sababu za kiisimujamii ambazo hutumika kutumia majina ya koo za Kisukuma. Data iliwasilishwa na kuchanganuliwa katika makundi tofauti kwa kuzingatia vigezo na sifa zinazofanana katika majina ya koo. Data imewasilishwa kwa kutumia majedwali na maelezo.

4.2 Nyanja Zinazosababisha Majina ya Koo za Kisukuma

4.2.1 Mgawanyo wa Majina kwa Kigezo cha Kisemantiki

Mgawanyo wa majina kwa kigezo cha kisemantiki katika jamii ya kisukuma yapo majina ya kiasili ambayo yanatumika. Miongoni mwa majina hayo ni pamoja na

majina ya koo. Majina katika jamii ya wasukuma yanabeba maana ambazo zinafahamika na kueleweka vyema na wahusika wa majina hayo kulingana na mazingira na utamaduni wa jamii hiyo. Jina ambalo anapewa mtu linatokana na lugha ya jamii yake na jina hilo hubeba maana inayotokana na utamaduni na mazingira ya jamii hiyo. Kimsingi majina ya koo ya wasukuma maana zake zinaeleweka vema kwa jamii ya wasukuma wenyewe.

Kadhalika uwasilishaji na uchambuzi wa data kwa kuweka majina katika makundi tofauti kwa kuzingatia kigezo cha maana ya sifa zinazofanana katika majina hayo. Miongoni mwa makundi hayo ni pamoja na haya yafuatayo, majina ya koo yaliyotokana na mwonekano wa maumbile, majina yanayo tokana na sehemu ya makazi, majina yanayotokana na vitu vinavyopatikana katika mazingira ya jamii, makundi haya yamefafanuliwa na kuwasilishwa .

4.2.1.1 Majina ya Koo Yaliyotokana na Mwonekano wa Maumbile

Haya ni majina yaliyohusiana na mwonekano wa maumbile waliyokuwa nayo waanzilishi wa koo. Majina haya yalikusisha pia viungo mbalimbali vya mwili wa binadamu, kwa mfano mikono, misuli na hali ya maumbile kwa ujumla, mfano wa majina hayo ni kama vile.

Mfano wa majina hapo juu inadhihirisha kwamba baadhi ya majina ya koo za kisukuma maana zake zinanukuliwa na mwonekano wa maumbile kama vile matumizi ya viungo vya mwili, pia majina haya yalitolewa kutokana na maumbile ya wazazi, mababu na mabibi, na maumbile yake mwenye kupewa jina.

Jedwali Na. 4.1: Majina ya Koo Maliyotokana na Mwonekano wa Maumbile

Na	Jina	Maana	Jinsi
1	Nkonoki	Mkono gani	Me
2	Mabundu	Kuwa na maumbile ya macho makubwa	Me
3	Matu	Jina litokanalo na maumbile ya masikio makubwa	Me/ke
4	Kundi	Jina linaotokana na kitovu	Ke
5	Shonongo	Mpangilio wa meno ya mtu ambayo hayaruhusu mdomo kufunga	me/ke
6	Mwanzalima	Jina linalotokana na mwanya, au uwazi katikati meno ya mbele	Me
7	Mazala	Jina litokanalo na mtu kuzaliwa na vidole zaidi ya vitano	Me

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

Mfano wa jina la Kundi mara nyingi jina hili limekuwa likitokana na maumbile ya kitovu kama umbo kubwa la kitovu cha mpewa jina, maumbile ya vitovu vikubwa yamekuwa yakionekana kwa watoto wadogo sana pale kosa la uondoaji wa kondo la nyuma linalopelekea mtoto kuwa na kitovu kikubwa, hivyo husababisha kupewa jina hilo. Nkonoki ni jina linalotokana na maumbile ya mikono, yaweza kuwa kati ya mkono mmoja una tatizo hivyo ni katika hali ya kujiridhisha ni mkono gani ambao unarejelewa.

Mabundo ni jina linalotokana na maumbile ya macho kua makubwa, ambayo mwenye jina hili huenda babu yake alikuwa na maumbile makubwa ya macho, na kwa bahati nzuri mtoto aliyezaliwa baada ya muda akaonekana kuwa na maumbile makubwa ya macho hivyo kupelekea kupewa jina la mabundo, Mazala ni jina ambalo anapewa mtoto mwenye maumbile ya vidole zaidi ya vitano vya mikononi au miguuni, baadhi

ya koo zimekuwa zikitafuta njia za kuondoa vidole ongezeki kwa maana kubakiza vidole vitano tu, na vile ambavyo havipo kwenye mpangilio huondolewa kwa kutumia uzi baada ya kufungwa, hali ambayo hupelekea kidole hicho kunyauka na hatimaye kidole hicho kukatika. Mwanzalima ni ule uwazi uliopo katikati ya meno ya mbele kwa mtu, kwa Kiswahili tunasema “mwanya” baadhi ya watu wamekuwa na mtazamo tofauti na watu wenye umbile hili la meno, inaonekana watu wenye mwanya wanapendeza sana wanapokuwa wanatabasamu au wanacheka, na baadhi ya watu wanajitahidi kuchonga meno ili upatikane uwazi huo.

Mtoto anapozaliwa kuna hali ya kutenganisha meno ambapo unajidhihirisha kuwa baadaye mtoto huyu atakuwa na mwanya. Shonongo ni hali ya kua na meno yasio na mpangilio ambayo husababisha mdomo kushindwa kufungika, wana jamii wana chukulia kama utani kwa jina hili hasa pale watu tofauti wanapokuwa na majina yanayofanana ya ubatizo wanapotaka kutofautisha yupi wanayemrejea watatumia zaidi jina la Shonongo.

4.2.1.2 Majina Yanayotokana na Sehemu za Makazi

Majina yanayopatikana katika kundi hili yalikuwa yanasawiri sehemu za makazi walioishi waanzilishi wa koo husika. Aidha, sehemu hizo zilipewa majina hayo kutokana na vitu vya kiasili na kiutamaduni. Vilivyopatikana katika makazi ya watu wenye koo husika. Vitu hivyo vilijumuisha mapango, milima, ziwa, mawe na mizimu.

Baadhi ya majina ya kisukuma maana zake zina nukuliwa na majina ya maeneo walioishi waanzilishi wa koo hizo. Sehemu hizo zilijumuisha majina ya milima, majina ya mito, majina ya ziwa na majina ya mizimu. Kwa mfano jina “Nyanza” ni

eneo ambalo lina maji mengi, kwa mfano ziwa Victoria, zipo sababu zinazopelekea kupewa jina hili, wazazi walijihusisha na shughuli za majini, mfano uvuvi, kilimo, na ufugaji, mwenye jina hili alipenda sana shughuli za kwenye maji, hivyo aliweza kujulikana kwa jina hilo, likapelekea wajukuu zake waweze kuitwa jina hilo ambalo lilitoka kwa mwanzilishi, na hapo likapelekea kujulikana kama jina la ukoo.

Jedwali Na. 4.2: Majina ya Koo Yanayotokana na Makazi

Na	Majina	Maana	Jinsi
8	Nyanza	Sehemu yenye ziwa	Me
9	Ngasamo	Mlima	Me
10	Nsembi	Mchimbaji wa madini migodini	Me
11	Mongo	Mto	Me
12	Shing’weng’we	Zimwi	Me
13	Salawe	Maeneo ya machimboni	Me

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

Jina kama “mongo” ambalo linamaanisha mto linaweza likawa limesababishwa na mhusika alikuwa anapenda kuendesha shughuli zake kando na mto hivyo kuzoezwa kuitwa jina lake kama yeye ni mto. Jina “Nsembi” ambalo linamaanisha mchimbaji linaweza likanza kama utani tu lakini kwa baadae likazoeleka na kuwa kama jina rasmi kwa mhusika na baadae likaja kutumika kwa wajukuu. Jina kama “Ngasamo” ni jina linalotokana na mlima ngasamo hivyo kupewa jina la ngasamo kwa sababu ya kujulikana kama mlima ngasamo.

4.2.1.3 Majina ya Koo Yanayotokana na Vitu

Haya ni majina ambayo maana zake zilisawiri vitu ambavyo vilipatikana katika mazingira yaliyoizunguka jamii. Majina hayo yanahusisha vitu vilivyopatikana katika

sura ya nchi, vya asili na vile vilivyotengenezwa na watu. Vitu vilijumuisha nguo, na zana mbalimbali. Maelezo haya yameungwa mkono na Msanjila, Kihore, na Massamba kwa kusema;

Kila jamiilugha huwa ina vitu mbalimbali ambavyo hupatikana mahali hapo tu na havipatikani mahali pengine popote. Vitu hivyo vyaweza kuwa milima mirefu, ziwa refu au pana, wanyama wa aina fulani, na kadhalika. Majina ya vitu hivi yanaotolewa kwa lugha yake ya asili ambako vitu hivyo viko, husaidia kuitambusha jamiilugha ya mahali hapo.

Jedwali Na. 4.3: Majina ya Koo Yaliyotokana na Vitu

Na	Jina	Maana	Jinsi
14	Makaranga	Karanga	Me
15	Mahuma	Maporomoko	Me
16	Luhungo	Ungo	Me
17	Nshelo	Jiwe la kusagia	Me
18	Madirisha	Dirisha	Me
19	Mashini	Mashine	Me
20	Sulubali	Suluali	Me
21	Sungi	Zawadi anayobeba mtu kwenda ugenini	Ke
22	Bugali	Ugali	Me

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

Majina katika koo za kisukuma baadhi yake yanatokana na vitu, vitu katika koo za kisukuma vina majina ambayo wanajamii wanapewa, majina kama Nshelo, Luhungo,

Madirisha, Mashini, Sulubali, Shitambala, Makaranga, Mahuma, Majina haya ni vitu, lakini yamekubalika katika koo yatumike, majina haya yalitumika kwa waanzilishi, imekuwa vigumu kuyaacha kwani kuyaacha ni kupoteza majina ya koo, na kusababisha kuwasahau kabisa mababu na mabibi ambao walishafariki.

Kwa mfano jina la “Makaranga” maana yake karanga, mtu aliyezaliwa wakati wa uvunaji wa karanga, katika tamaduni za kisukuma, karanga zinapokomaa na kufikia wakati wa kuvunwa huwa zinang’olewa na kukusanywa katika mafungu makubwa na kuwekwa chini ya mti shambani humohumo, ili kurahsisha kuzichambua muda utakapofika, pia familia ambayo ina bahati ya kulima karanga na kuvuna kwa kiasi kikubwa sana zaidi ya wanajamii wote kila mwaka familia hiyo itaitwa “kwa makaranga”, mtoto atakayezaliwa kipindi hiki ataitwa Makaranga, jina lingine “Mahuma” maana yake ni maporomoko ya maji ,kama vile maji ya mto, maji ya miamba, au maji yanayotoka sehemu moja kwenda nyingine hasa zenye mwinuko kuelekea bondeni, baadhi ya watu huwa wanakwenda kufanya matambiko katika maeneo haya.

Pia wengine hufika kwenye maporomoko hayo kuchota maji kwa imani kuwa maji hayo yana baraka, mama atayejifungua mtoto karibu kabisa na maporomoko haya mtoto wake ataitwa Mahuma. Jina la “Luhungo” maana yake ni Ungo wa kupepetea nafaka aina zote, mfano mchele, mtama, dengi, choroko, mahindi. Vilevile shughuli za kiuchumi zilizokuwa zinafanywa za kiufundi na mababu za usukaji wa nyungu. Kumekuwepo na imani za kishirikina kuwa ungo unatumika kama chombo cha usafiri cha wachawi, kutoka sehemu moja kwenda nyingine ya mbali sana kwa muda mfupi, Jina jingine “Bugali” hili jina humaanisha ugali jina hili huababishwa na sababu

mbalimbali kama vile msimu wa chakula kingi na vile vile inaweza kusababishwa na wakati mpewa jina akiwa mdogo alikuwa anapenda kulilia ugali hivyo ikapelekea kuitwa Bugali kama jina lake rasmi hata kama alikuwa na jina jingine rasmi, hilo jina la Bugali likawa maarufu zaidi. Nshelo” ni jina ambalo maana yake ni jiwe la kusagia nafaka, katika tamaduni za kisukuma jiwe hili lina umbile fulani la kuvutia jiwe hili ni kwa ajili ya kusaga na kuparaza nafaka, kwa mfano mtama, mchele, na karanga. Kutokana na maendeleo ya sayansi na teknolojia matumizi ya mawe haya yamepungua kutokana na kuwepo kwa mashine za kusaga na kuparaza na hata kukoboa, mawe haya yamebakiza shughuli chache za kusaga karanga za kuweka kwenye mboga. Matumizi ya mawe haya yamebaki vijijini, wengine kuyatumia zaidi katika kusaga dawa za kienyeji.

Na hivyo ni utamaduni uliokuwepo enzi za mababu, jamii inaendelea kuenzi. Jina “Sungi” ni zawadi anayobeba mtu kupeleka ugenini. Ni utamaduni kwamba unapoandaa safari lazima uandae zawadi itakayokuwa imefungwa vizuri ambayo utapokelewa pale utakapokuwa umefika ugenini. “Mashini” ni jina ambalo maana yake ni mashine ya aina yoyote, kwa mfano ya kusaga, mashine ya kukoboa nafaka, kukamua nafaka, kufua vyuma, katika jamii ya kisukuma mtu mwenye kufanya kazi kubwa kwa haraka, mfano kulima wanapendelea kumwita mashini, waanzilishi wa majina haya walikuwa na sifa hizo.

4.3 Mgawanyo wa Majina ya Koo kwa Kigezo cha Kiisimujamii

Sehemu hii ya utafiti ililenga kukamilisha malengo mahususi la kwanza la utafiti ambalo ni kuelezea sababu za kiisimujamii ambazo hutumika kutoa majina ya koo za kisukuma. Hata hivyo sababu za utoaji wa majina katika jamii ya wasukuma zilikuwa

zikitofautiana kati ya jina moja na lingine kutegemea mazingira husika ya utoaji wa majina.

Baitan (2010) anabainisha sababu za utoaji wa majina katika jamii ya wahaya kuwa ni matukio na hali mbalimmali katika kipindi cha kuzaliwa, imani, migongano ya kifamilia, wanyama na mimea, umaarufu wa watu na vifo. Kadhalika katika sehemu hii data iliwasilishwa na kuchanganuliwa katika makundi tofauti kulingana na vigezo na sifa zilizofanana kiisimu. Makundi hayo pamoja na, matukio, majina yanayotokana na kuzaliwa kwa mtoto na baada ya kuzaliwa, majina yanayotokana na mahali pa kuzaliwa, majina ya koo yanayotokana na sitari za wanyama na ndege, majina yanayotokana na shughuli za ujenzi, majina yanatokana na maradhi/hali, majina yanayotokana na hali ya vitu, majina yanayotokana na misimu, majina yanatokana na mimea, majina yanayotokana na matendo ya watu, majina yanayotokana na jinsi, majina wanayopewa baada ya kuzaliwa watoto mapacha, majina yanayotokana na chimbuko la ukoo.

4.3.1 Majina Yaliyotokana na Matukio

Haya ni majina ambayo yalitokana na wahusika kutokana na matukio tofauti yaliyojitokeza miongoni mwa watumiaji wa majina husika. Kwa kiasi kikubwa matukio hayo yaliyojitokeza katika matukio yaliyohusiana na jinsi mtoto alivyozaliwa na baada ya kuzaliwa. Maelezo haya yanaungwa mkono na msanjila, Kihore na masamba (2009:55-56) kama wanavyoeleza.

Katika kila jamiilugha huwa pia yanatokea matukio mbalimbali makubwa kijamii ambayo husimuliwa vizazi na vizazi na matukio mbalimbali makubwa kijamii

inayohusika. Matukio ya aina hii yanaweza kuwa katika ngazi ya jamiilugha zitokanazo na makabila mbalimbali au yakawa ni matukio yasiyogusa Taifa kwa ujumla. Wanaendelea kufafanua kuhusiana na majina ya matukio kwa kutolea mifano ya majina ya matukio yaliyotokea katika jamii ya wagogo kwa kueleza;

“Majina ya matukio muhimu katika jamiilugha mbalimbali hutegemea jamiilugha hizo. Tukichukulia tena mfano kutoka jamiilugha ya wagogo, tunapata majina yanayoelezea matukio ya njaa yaliyosababisha watu wengi kupoteza maisha; Chonyamagulu-tukio la njaa lililodhoofisha miguu ya watu kiasi cha kuwafanya washindwe kutembea. Ilitokea mwaka 1860 Chonya maana yake ni “kunyonya” na magulu ni “miguu” Magubika tukio la njaa lililofanya watu wafunike vyungu vya kupikia chakula kwasababu hakukuwa na cha kupika. Njaa hii ilitokea miaka ya 1888 na 1889. Gubika maana yake ni funika.

Buberwa (2010) katika kuzungumzia majina ya matukio anadai kwamba, majina yanayojitokeza katika kundi hili kimsingi yanatokana na matukio kama vile vifo, sherehe, vita, kuhama na kuzaliwa. Anazidi kufafanua kwa kutoa mifano ya majina ya matukio katika jamii ya Wahaya kama vile.

“Kifamutima maana yake “kufa moyo”, Uwepo wa jina hilo ni kutokana na watu kupoteza ubinadamu wao kutokana na mtoto wa mtawala kuuwawa katika kijiji hicho.

4.3.1.1 Matukio Yanavyohusiana na Jinsi Mtoto Alipozaliwa na Baada ya

Kuzaliwa

Majina yaliyo katika kundi hili yalikuwa yakitotolewa kwa wahusika kutokana namna walivyoonekana walivyojaliwa pamoja na matukio yaliyokuwa yanatokea baada ya

kuzaliwa. Majina haya yalijumuisha jinsi alivyojaliwa, kipindi anazaliwa kulikuwa na na hali gani. Majina ni kama ifuatavyo;

Jedwali Na. 4.4: Matukio Yaliyohusiana na Jinsi Mtoto Alipojaliwa na Baada ya Kuzaliwa

Na	Jina	Sababu za kiisimujamii
23	Kashinje	alizaliwa ametanguliza miguu
24	Makoye	alizaliwa wakati wa matatizo
25	Mihayo	alizaliwa kipindi cha migogoro ya wazazi
26	Ndebile	alizaliwa njiti, hakutimiza miezi tisa tumboni
27	Nhabi	Kipindi yupo tumboni baba yake alifariki dunia
28	Ng'waigwa	Alipojaliwa, mama yake alifukuzwa na mume wake
29	Katikaza	Wazazi wake weupe ,lakini yeye akazaliwa mweusi
30	Ng'wendamkono	Mama yake wakati anaumwa uchungu alikuwa uchi kashikilia nguo mkononi.
31	Bugumba	Mtoto aliyejaliwa baada ya wazazi wake kuzushiwa wao ni tasa
32	Mpejiwa	Mama yake alifukuzwa nyumbani kipindi ana mimba
33	Mpelwa	Mama yake aliachwa na mme wake kipindi ana mimba
34	Matogoro	Alizaliwa vichakani
35	Gado	Alizaliwa na uzito mdogo
36	Dalahile	Mama yake alidharauriwa sana ukweni

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

Majina yaliyo katika kundi hili yalikuwa yakitotolewa kwa wahusika kutokana namna walivyoonekana walivyojaliwa pamoja na matukio yaliyokuwa yanatokea baada ya kuzaliwa. Majina haya yalijumuisha jinsi alivyojaliwa, kipindi anazaliwa kulikuwa na

na hali gani. Majina ni kama ifuatavyo; Maduka, Mashamba, Mabuga, Manho, Maroha, Nsonzi, Ng'wenheleja nk.

Jedwali Na. 4.5: Majina Yanavyohusiana na Jinsi Mtoto Alipozaliwa na Baada ya Kuzaliwa

37	Ndemi	Alizaliwa machungani
38	Madoshi	Mtu mwenye majivuno
39	Mwakami	alizaliwa kwenye mwaka wa shida
40	Ng'wenheleja	Alisababisha kitu fulani baada ya kuzaliwa
41	Marosha	Mtoto aliyezaliwa baada ya wenzake kuwa wanakufa hivyo na huyo alitegemewa atakufa
42	Nsonzi	Mtoto anayezaliwa goigoi
43	Manho	Amezaliwa ametanguliza matakao
44.	Mabuga	Alizaliwa kwenye maeneo ya udongo mweusi
45	Maduka	Mtoto aliyezaliwa kutokana na mama alivyokuwa mjamzito kupenda kwenda madukani
46	Mashamba	Amezaliwa shambani.

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

Kashinje ni mtoto aliyezaliwa ametanguliza miguu, katika jamii ya kisukuma mtoto wa namna hii anatabiriwa kuwa ni mkosi kwake, wamwita “nsebu” maana yake ni wamoto, mkosi kwa jamii pia, Kama ni mwanaume kila atakapooa mke atakufa, na hata akioa mwingine vivyo hivyo atakufa, wote atakaoa watakufa, na upande wa mwanamke akiolewa na mwanaume huyo atakufa hata akiolewa na mwingine mwanaume huyo atakufa.

Japo binadamu ni lazima afe lakini kwa mtoto wa kuzaliwa ametanguliza miguu hali inakuwa tofauti kila anayemuoa au kuolewa panakuwa na mfululizo wa kufa. Mkosi kwa jamii panatokea ukosefu wa mvua kwa jamii. Jamii ya kisukuma ina utaratibu wa

tambiko kwa mtoto atakayezaliwa ametanguliza miguu, pia ni vizuri mama akawa wazi kama amejifungua kwa namna hii, ili jamii ifanye tambiko. Kuna imani kwamba mtoto huyu huwa ni mkubwa wa watoto mapacha.

Utaratibu wa tambiko unakuwa kama ifuatavyo, mtoto aliyezaliwa kwa namna hii hatakiwi kunyoka nywele, hatatoka nje, na wazazi wake wanapokuwa wanafanya usafi ndani ni marufuku kutoa uchafu nje, utakusanya ndani hadi pale tambiko litakapotimia, hawa wazazi wanatakiwa watafute chakula cha kutosha kwa ajili ya sherehe hiyo ya tambiko, pia zitafutwe zawadi watakazopewa wale wafanya tambiko wa jamii, zawadi hizo ni kama vile vitenge, sufuria na shuka.

Baada ya kukamilisha kupata mahitaji haya, basi watu wanaalikwa kwenye sherehe hiyo ya tambiko, mbuzi au kondoo atakayekuwa kitoeo hatachinjwa, kitakachofanyika baba na mama waliyemzaa yule “Kashinje” watakaa mlangoni huku wamemkalia Yule kondoo au mbuzi , miguu ya wazazi hawa lazima iingiliane huku wakimniga huyo mnyama hadi kufa , wakati huohuo lugha inayotumika hapo ni ya matusi makubwa makubwa ya nguoni, hata ile hadhira inayoshuhudia ni lazima nayo izungumze lugha ya matusi, kwa mtu mgeni akishiriki katika shughuli hizi ataona aibu kubwa na hata sahau maishani mwake. Chakula kikipikwa wazazi watapewa kidogo wale chakula hicho lugha ni ileile ya matusi hadi sherehe kuisha, huku chakula kikiwa kimewekewa dawa na hadhira nayo inatazama.

Baada ya hapo watapewa chakula cha kutosha na hadhira nayo itakula chakula ikiendelea na lugha ileile, baada ya tambiko mtoto atanyolewa nywele na waganga waliokuja kufanya tambiko, waganga watapewa zawadi zao, na uchafu uliokuwa

unakusanywa ndani nao utazolewa na kumwaga. Ikumbuke kuwa akizaliwa mtoto wa aina hii kwa bahati mbaya akafariki wakamzika bila kusema amezaliwa katika hali hii, itanyesha mvua ndogo sana lakini itakuwa na radi kubwa ambayo radi hiyo itafukuwa pale alipozikwa mtoto huyo, taratibu za tambiko inabidi zifanyike.

Kutokana na kukomesha tamaduni nyingine asilimia chache imeanza kutambua jambo hili kwa mtazamo tofauti wa imani, kwa maana inapotokea mtoto amezaliwa katanguliza miguu wamekuwa wakimpeleka kanisani kuombewa, na hata kama wazazi huwa hawana tabia ya kusali wanalazimika kuendelea kusali. Jina la “Makoye” mtoto huyu alizaliwa wakati wa matatizo, au ni mtoto aliyezaliwa kwa shida, au kipindi ana mimba alipata matatizo mengi, au kipindi anajifungua alipata shida kubwa.

“Mihayo” ni jina lenye maana maneno mengi ambayo si mazuri, kwa maana ya migogoro kati ya pande mbili huenda ikawa wazazi kwa wazazi, au jamii na wazazi. Jina kama “Mabuga” lina maanisha mbuga hivyo yawezekena mpewa jina alizaliwa wakati mama yake yuko mbugani anachunga au anafanya kazi yoyote huko mbugani hivyo kupelekea kuitwa jina la mbuga. Jina “Manho” hutokana na kuzaliwa mtoto akiwa ametanguliza matako hivyo kupelekea kuitwa jina hilo. Jina “Maduka” linalomaanisha duka linaweza kusababishwa na kwamba mama yake alimzaa akiwa ameenda kuuza duka au tabia ya mama mzazi kupendelea kwenda madukani kipindi akiwa mimba. Jina “Ng’wenheleja” ni jina ambalo linamaanisha kisababishi huenda baada ya mtoto kuzaliwa alisababisha kitu kizuri au kibaya kutokea kwa mfano baada ya mtoto kuzaliwa njaa ikatokea kwasababu mama alipo mzaa mtoto alishindwa

kwenda shambani hivyo kupelekea kushindwa kupata mavuno mazuri. Pia ridhiki fulani ambalo lilikuwa linapelekwa mahali fulani hasa ndugu mara ridhiki ile ikakoma itaonekana ni kisababishi cha kukoma kwa ridhiki hiyo.

4.3.1.2 Matukio Yaliyotokana na Mahali pa Kuzaliwa

Haya ni majina ambayo yalitolewa kwa waanzilishi wa koo kutokana na mahali walipozaliwa. Sehemu hizo ni pamoja na zile zilizojumuisha maeneo mbalimbali njiani na mashambani, mifano ya majina hayo imeonyeshwa kama ifuatavyo,

Jedwali Na. 4.6: Majina Yaliyotokana na Mahali pa Kuzaliwa

Na	Jina	Sababu za kiisimujamii
47	Mabala	Alizaliwa sehemu isiyo na makazi
48	Malale	Alizaliwa shambani
49	Mayila	Alizaliwa barabarani/njiani
50	Malago	Amezaliwa lakini baba yake hajulikani ni nani
51	Mapalala	Alizaliwa kipindi mvua kubwa ilinyesha ambayo ilizoa takataka
52	Simenzi	Alizaliwa safarini
53	Ng'wandu	Alizaliwa chini ya mbuyu
54	Matogoro	Alizaliwa mashambani
55	Mhindi	Alizaliwa jioni
56	Malambo	Alizaliwa karibu na bwawa
57	Buhemba	Mtoto aliyezaliwa kwa mganga wa jadi
58	Mahoja	Hali ya mtu kutolewa mizimu
59	Bukombe	Alizaliwa siku ambayo mahari inatolewa kwa mmoja katika familia

Chanzo: Data za UwandaniM 2017

Haya ni majina ambayo yalitolewa kwa waanzilishi wa koo kutokana na mahali walipozaliwa. Sehemu hizo ni pamoja na zile zilizojumuisha maeneo mbalimbali njiani na mashambani, mifano ya majina hayo Ng'wandu, Mayila, Mhindi, Giti, Bukombe, Buhemba, Malambo.

Jina “Ng'wandu” linamaanisha mbuyu, kwa hiyo yule aliyezaliwa chini ya mbuyu, ilipelekea kupewa jina la Ng'wandu yaani mbuyu. Jina “Mayila” linamaanisha barabara au njia Yule aliyepewa jina hilo alizaliwa njiani, hivyo ilipelekea kuitwa jina la Mayila. Jina “Buhemba” ambalo hutokana na mtoto ambaye alizaliwa kwa mganga wa kienyeji, yawezekana wazazi wa huyo mtoto aliyepewa hilo jina walichelewa kuzaa hivyo iliwapelekea kwenda kwa mganga wa kienyeji na kupewa dawa hizo za kiasili na kupata mtoto huyo na kupelekea kumwita mtoto waliyempata jina la Buhemba. Jina “Giti” lina maanisha giza, hili jina hupewa watoto ambao huzaliwa kipindi cha giza totoro. Jina “Mhindi” ambalo linamaanisha jioni, watoto ambao huzaliwa kipindi cha jioni huitwa jina hilo la Mhindi.

4.3.1.3 Matukio Yanayotokana na Maradhi au Hali

Ni majina ambayo kutolewa kwake kuliambatana na maradhi au hali zilizojitokeza kwa wazazi katika kipindi cha ujauzito.

Jedwali Na. 4.7: Majina Yanatokana na Maradhi/Hali

Na	Jina	Sababu za kiisimujamii.
60	Buhala`	Aliyezaliwa kama anakichaa
61	Bugonzwa	Aliyezaliwa kipindi cha mlipuko wa magonjwa.
62	Lusalo	Mama alipokuwa mjazito alipata kifafa
63	Masalago	Mama alipokuwa mjamzito aliugua akapelekwa kwa waganga wa kienyeji akachanjwa chale nyingi
64	Buhele	Ni jina linalotokana na ugonjwa wa upele

Majina haya mfano **Buhala** ni jina ambalo maana yake inajikita zaidi katika hali ya ukichaa, mpewa jina anaweza kuwa kipindi mama yake mjamzito alikumbana na hali kama hiyo, au tukio lolote lililofanyika wakati wa kuzaliwa kwake linaloendana na ukichaa. Pia jina **Lusalo** maana yake ni ugonjwa anaweza akaupata mtu unaokuwa kama kifafa, inawezekana kabisa mama alipokuwa mjamzito alipata kifafa cha mimba, au tukio lolote lililofanywa na mtu mwenye hali ya ugonjwa huu wakati anazaliwa.

Masalago ni jina pia ambalo mama anapokuwa mjamzito aliugua sana na kupelekwa kwa waganga wa kienyeji, akachanjwa chale nyingi sana, japo ilimpelekea kupona. Ni kama tukio lenye kumbukumbu kubwa kwa mzazi. Buhele ni ugonjwa wa upele, ambapo anaweza kuwa mama alipata ugonjwa wa upele wakati ana mimba au mtoto mwenyewe alizaliwa akiwa na ugonjwa wa upele.

4.3.1.4 Majina Yanayotokana na Vipindi vya Misimu

Haya ni majina ambayo yaliendana na misimu ya kuzaliwa kwa mtoto. Misimu hiyo ilijumuisha mavuno, mvua, na hali ya maisha kwa ujumla, baadhi ya majina hayo ni kama ifuatavyo:

Majina haya yanayotokana na misimu kwa maana ya hali fulani au wakati fulani mtoto alipozaliwa, majina kama vile Mhindi, huashiria majira ya jioni, kwasababu za kiisimujamii mtoto huyu atapewa jina hilo la Mhindi. Jina la Bujiku kwa maana ya usiku, mtoto huyu amezaliwa usiku ni lazima awe wa jinsi ya kiume, japo watoto wengi wanazaliwa usiku haina maana kwamba watoto wote watakozaliwa usiku wataitwa Bujiku, itategemea na mahitaji ya wazazi kumpa mtoto jina hili.

Jedwali Na. 4.8: Majina Yanayotokana na Misimu

Na	Jina	Sababu za kiisimujamii
65	Mhindi	Alizaliwa kipindi cha jioni
66	Bujiku	Alizaliwa usiku
67	Limi	Alizaliwa mchana
68	Makingo	Alizaliwa alfajili
69	Dilu	Alizaliwa asubuhi
70	Malimi	Alizaliwa mchana
71	Nzumbi	Alizaliwa kipindi cha mvua zinazonyesha kwa muda mrefu zenye manyunyu na hali ya kuwepo wingu zito
72	Mayala	Alizaliwa kipindi cha njaa
73	Mabula	Alizaliwa kipindi cha mvua
74	Nyanzala	Alizaliwa kipindi cha njaa
75	Nungula	Alizaliwa kipindi cha joto
76	Misoji	Alizaliwa wakati wazazi wapo kwenye majonzi
77	Manumbu	Alizaliwa wakati wa msimu wa viazi

Chanzo: Data za Uwandani, 2017**Jedwali Na. 4.9: Majina Yanayotokana na Misimu**

78	Maliwa	Alizaliwa wakati wa msimu wa uvunaji wa mihogo.
79	Mageni	Alizaliwa wakati wa ujio wa wakoloni au mgeni alipokuja nyumbani.
80	Mhangwa	Alizaliwa na kutabiriwa maneno ya kimila ambayo kwa baadae yatakuja kujidhihirisha kwa vitendo ambavyo binadamu huyo atakuwa anavifanya katika kipindi chake cha maisha
81	Mpina	Alizaliwa baadae wazazi wake wote wakafariki
82	Magembe	Alizaliwa kipindi cha msimu wa kilimo

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

Limi maana yake jua. Jina hili anapewa mtoto wa kike, hili jua inaweza kuwa mchana ambapo jua linawaka sana. Hata kabla ya wazazi kuchagua jina la magharibi ama la kidini kwa watoto wao, mwana huyo tayari huwa na jina. Majina kama Makingo, Dilu, Nzumbi, Mayala, Mabula. Nyanzala na mengineyo yote hayo yanatolewa kulingana na msimu uliopo.

4.3.1.5 Majina Yanayotokana na Matendo ya Watu

Ni majina ambayo yalitokana na matendo yaliyofanywa na waanzilishi wa koo husika.

Baadhi ya matendo hayo ni kama vile ukali, ubishi, uvivu, ni kama ifuatavyo:

Jedwali Na. 4.10: Majina Yanayotokana na Matendo ya Watu

Na	Jina	Sababu za kiisimujamii
83	Ntemi	Inatokana na mtawala au kipindi cha utawala yaani mtemi
84	Nimi	Inamaanisha mkulima.
85	Ngokolo	Mtu mvivu.
86	Shimba	Mtu jasiri kama samba
87	Madata	Mtu mbishi, mtu anayetatanisha mambo.
88	Mayunga	Ni mtu anaependa kuzurura.
89	Nele	Ni mtu anaependa utani.
90	Ntagambi	Ni mtu anaetafuta kwa bidii.
91	Shitwala	Ni jina analopewa mtu mwenye mazoea ya kupeleka kitu (taarifa) sehemu mbalimbali.
92	Kitwanga	Hutokana na mhusika kuwa na tabia ya kutwanga.
93	Nsabi	Jina analopewa mtu kutokana na hali ya utajiri wake.
94	Nogu	Jina analopewa mtu kwa maana ya utiifu wake wepesi wake wa kukubali jambo fulani.
95	Nkwabi	Mtu anaepewa jina kulingana na jitihada zake za utafutaji wa kupata ridhiki
96	Ng'wihambi	Mtu mwenye juhudi ya kufanya vitu vikubwa hata kama hana uwezo
97	Lukanyala	Hali ya mimea kunyauka/ kusinyaa
98	Bukwimba	Hali ya kuimba
99	Manyenye	Mtoto aliezaliwa analialia sana

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

Jedwali Na. 4.11: Majina Yanaytokana na Matendo ya Watu

100	Luchagula	Anapenda kubaguabagua vitu
101	Lutinginya	Hali ya kutikisa kitu au mtu
102	Ng'winamila	Mtu anayekaa anajiinamia kwa kufikiri mambo
103	Ng'humbubanh	Mtu anayekuwa na hamu ya kuishi na watu wengi

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

4.3.2 Majina ya Koo Yanayotokana na Sitiari za Wanyama na Ndege

Haya ni majina ambayo yalitolewa kulingana na sifa au tabia ya mhusika kufanana na sifa au tabia za wanyama au ,ndege. Miongoni mwa tabia hizo ni pamoja na ukali, ujeuri, ujanja, upole, rangi, maumbile, mfano wa majina hayo ni kama ifuatavyo:

Jedwali Na. 4.12: Majina ya Koo yaliyotokana na Tabia za Watu, Sitiari Wanyama na Ndege

Na	Jina	Sababu za kiisimujamii
104	Mbiti	Mtu anayefananishwa mlafi kama fisi
105	Shimba	Jasiri kama samba
106	Shayayi	Mjanja kama sungura
107	Ng'ombeyapi	Ni yule alizaliwa mnene.mweusi, wa kiume
108	Mbogo	Kumaanisha mweusi anayefananishwa na mbogo/nyati
109	Susu	Anafananishwa na kifaranga cha kuku
110	Nhelegani	Ndege anayepiga kelele kama chiriku.
111	Dede	Ndege mwenye umbo dogo
112	Nghumbi	Mama yake alipenda kula panzi

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

Jedwali Na. 4.13: Majina ya Koo Yaliyotokana na Tabia za Watu, Sitiari za Wanyama na Ndege

113	Mhuli	Alizaliwa kipindi tembo wanazagaa katika maeneo waliyokuwepo
114	Sungwa	Jina linalotokana na chungu mdudu
115	Manoni	Alizaliwa kipindi cha uwindaji wa ndege mashambani
116	Mabuli	Jina linalotokana na mnyama mbuzi
117	Maguku	Jina linalotokana na mnyama nyani
118	Madulu	Alizaliwa kipindi cha pundamilia wengi
119	Nghimbeji	Jina analopewa mtu kutokana na nyoka
120	Sawaka	Jina linalotokana na nyoka jamii ya chatu
121	Ng'hoboko	Jina linalotokana na nyoka aitwaye koboko
122	Ng'hele	Jina linalotokana na jamii ya njiwa
123	Mhela	Mnyama wa porini yaani kifarua
124	Nhiga	Jina linatokana na mnyama twiga
125	Manungu	Jina linalotokana na nungunungu
126	Ngoko	Jina linatokana na ndege kuku
127	Mbata	Jina linatokana na ndege bata
128	Zizi/jiji	Jina linalotokana na jamii ya ndege wadogowadogo
129	Madelo	Alizaliwa kipindi cha samaki zilikuwa nyingi
130	Nyanzobe	Mama wakati anaumwa uchungu alibebwa na Punda

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

Jedwali Na. 4.14: Majina ya Koo Yaliyotokana na Tabia za Watu, Sitiari za Wanyama na Ndege

131	Ngoso	Mnyama aina ya panya
132	Bung'ando	Mnyama mjanja aitwae sungura
133	Ng'hungulu	Ndege aina ya kunguru
134	Mang'ombe	Jina linalotokana na mnyama aitwaye ng'ombe
135	Nyamswa	Jina linatokana na mdudu aitwaye mchwa.

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

4.3.3 Majina ya Koo Yaliyotokana na Shughuli, Ujuzi wa Kiufundi

Hapa ni majina ambayo sababu zake zilitokana na shughuli na ujuzi wa kiufundi waliokuwa nao waanzilishi wa koo husika katika mazingira walioishi. Miongoni mwa shughuli ni pamoja na ubebaji wa vitu na shughuli za ujenzi.

Jedwali Na. 4.15: Majina ya Koo Yaliyotokana na Shughuli za Kiufundi

Na	Jina	Saababu za kiisimujamii
136	Pima	Fundi mpimaji wa nyumba
137	Nzengi	Mjenzi wa nyumba
138	Chuma	Mtu ambaye ana ujuzi wa kutengeza zana za chuma
139	Lugoye	Ni zana ya inayotumika ktika ufundi iitwayo kamba
140	Majangito	Alizaliwa kipindi mama yake anasomba fito wakati wa ujenzi

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

4.3.4 Majina ya Koo Yaliyotokana na Vitu

Haya ni majina ambayo yalitolewa kulingana na vitu ambavyo vilikuwa vinapatikana kwa wingi katika mazingira yaliyoizunguka jamii hiyo. Vitu ni pamoja na vile vilivyokuwa vinatengenezwa na binadamu kama vile vyakula, vitu.

Jedwali Na. 4.16: Majina Yanayotokana na Hali ya Vitu

141	Masunga	Inatokana na maziwa ya ng'ombe yaliyomaliza kukamuliwa
142	Masuke	Inatokana na maziwa ya mgando halafu yakachekechwa kutoa mafuta
143	Walwa	Jina linalotokana na pombe
144	Lufungolo	ufunguo wowote wa kufungulia
145	Lyochi	Inatokana na moshi.
146	Gululi	Amezaliwa kipindi cha ukungu
147	Nchilu	Amezaliwa na tabia ya kulialia
148	Busungu	Hali ya kupata maumivu makali, mfano uchungu wa kujifungua kwa mwanamke
149	Madirisha	Dirisha.
150	Shilugula	Mtoto wa mwanzo, yaani kifungua mimba.
151	Buyegi	Furaha
152	Nghomba	Uji.
153	Malongo	Majina yanayotokana na udongo.
154	Shilatu	Viatu
155	Maganga	Mkojo wa ng'ombe jike unaotumiwa na wafugaji wa ng'ombe kusafishia vifaa vyao
156	Mbasa	Jina linalotokana na shoka

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

Jedwali Na. 4.17: Majina Yanayotokana na Hali ya Vitu

157	Lushu	Jina linalotokana na kisu
158	Cheyo	Jina linalotokana na ufagio
159	Lushinge	Jina linalotokana na sindano
160	Lugembe	Jina linatokana na wembe

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

4.3.5 Majina Yaliyotokana na Mimea

Ni majina yaliyohusiana na mimea ya aina tofauti iliyokuwa inapatikana katika mazingira ya jamii husika. Mimea hii ni ile iliyozalisha mazao mbalimbali ya chakula kama vile mlele, mtana na nafaka nyingine, majina hayo ni kama ifuatavyo:

Jedwali Na. 4.18: Majina Yaliyotokana na Mimea

Na	Jina	Sababu za kiisimujamii
161	Buluba	Mmea yaani pamba.
162	Mchele	Jina linalotokana na mpunga.
163	Busiga	Jina linalotokana na zao la mtama.
164	Ndulu	Jina linalotokana na zao la choroko.
165	Mashili	Mimea jamii ya kunde.
166	Magaka	Mimea inayotokana na alovera.
167	Bumela	Mtama unaolowekwa ili uute kwaajili yakutengeneza uji au pombe za asili.
168	Limbe	Jina linalotokana na matango poli.

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

Jedwali Na. 4.19: Majina Yanayotokana na Mimea

Na	Jina	Sababu za kiisimujamii
169	Nyamiji	Jina linalo tokana na miti shamba
170	Boyo	Nimiti jamii ya mwarobaini
171	Mahushi	Ni aina ya miti ambayo hujiotesha bila kupandwa na baadae kuwa misitu, mtoto hupewa hili kwa maana atakuwa msaada wa familia
172	Salyungu	Tunda litokanalo na jamii ya majani ya maboga
173	Malendi	Linatokana na mbogamboga za majani
174	Twege	Mlenda
175	Matanga	Tunda jamii ya maboga
176	Manala	Miti ijulikanayo kama mnyaa
177	Migu	Mti wenye jamii ya miiba
178	Manyanya	Jina linalotokana na nyanya
179	Shitungulu	Jina linalotokana na kitunguu
180	Mponda	Miti inayoota porini
181	Bunani	Linatokana na mbogamboga za majani

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

4.3.6 Majina Yaliyotofautisha Jinsi

Majina yalitolewa kutokana na kutofautisha jinsi, majina haya yalikuwa yanafanana kimaana lakini ni silabi moja au mbili ambazo zinatofautisha kati ya jina lipi litatumika katika jinsi ya mwanamke na jina lipi litatumika katika jinsi ya mwanaume. Majina mengine yanatofautiana kwa fonimu moja, Fonimu hiyo inatofautisha jina lipi ni la mwanaume au jina lipi ni la mwanamke.

Wakati mwingine mofimu kapa inarejelea kutofautisha jinsi, Udogo wa jina, Ukubwa wa jina, ni sehemu ya kutofautisha jinsi kwenye majina ya koo za kisukuma.

Jedwali Na. 4.20: Majina Yanayotofautisha Jinsi

Na	Jina	Jinsi	Sababu za kiisimujamii.
182	Kabula	KE	Alizawa kipindi cha mvua.
183	Mabula	ME	Alizaliwa kipindi cha mvua.
184	Limi	KE	Alizaliwa kipindi cha jua
185	Malimi	ME	Alizawa kipindi cha jua
186	Nyanzala	KE	Alizaliwa kipindi cha njaa
187	Mayala	ME	Alizaliwa kipindi cha njaa
188	Nyanjige	KE	Alizaliwa kipindi cha nzige wengi
189	Maige	ME	Alizaliwa kipindi cha nzige wengi
190	Kalekwa	KE	Mtoto aliyefiwa na mzazi wake baada ya kuzaliwa
191	Mlekwa	ME	Mtoto aliye fiwa na mzazi wake baada ya kuzaliwa
192	Kahabi	KE	Ni mtoto anayezaliwa katika hali duni ya maisha
193	Ng'habi	ME	Ni mtoto aliyezaliwa katika hali duni ya maisha.
194	Luja	KE	Aliyezaliwa kabla yake alifariki
195	Luja	ME	Aliyezaliwa kabla yake alifariki
196	Mageni	KE	Alizaliwa wakati wa ujio wa wakoloni
197	Mageni	ME	Alizaliwa wakati wa ujio wa wakoloni

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

4.3.7 Majina Yanayotokana Baada ya Kuzaliwa Watoto Mapacha

Majina haya yalitolewa na waanzilishi namna ambavyo watoto mapacha ambao ni Kulwa na Doto wamezaliwa, wataofuata baada ya mapacha hao kuna majina maalumu wanapewa, ni kama fuatavyo:

Jedwali Na. 4.21: Majina Yanayotokana Baada ya Kuzaliwa Watoto Mapacha

Na	Jina	Sababu za kiisimujamii
198	Shija	Alizaliwa baada ya kuzaliwa mapacha wawili
199	Mhoja	Aliyezaliwa baada ya kuzaliwa Shija
200	Kamuli	Alizaliwa baada ya kuzaliwa Mhoja
201	Kasanda	Alizaliwa baada ya kuzaliwa Kamuli

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

Anaweza kupata ujauzito bali itategemea na asili yake. Imani za kale kuhusu ujauzito. Baadhi ya mila na desturi. Hasa katika nchi za kiafrika zinaamini kwamba mwanamke kupata Wasukuma wanaeleza jinsi ya uzaliwaji wa watoto mapacha, mwanamke yeyote watoto mapacha kunatokana na urithi wa kizazi chake, kuanzia mababu wa upande mmoja kati ya wanandoa hivyo uzao huo hufuata mkondo kwa miaka na miaka. Wengi wakipata mapacha huulizwa kama kwenye kizazi chake kuna watoto mapacha. Akitokea mama akasema hakuna, basi huaminika kwamba lazima upande wa mwanaume kuna waliowahi kuzaliwa mapacha.

Mwanamke yeyote anaweza kupata ujauzito wenye watoto mapacha hata kama si asili ya ukoo wake. Wanawake wanaoongoza kwa kushika mimba za mapacha ni wale ambao wakati wa kulala wanabadili staili mara kwa mara. Mara nyingi inashauriwa kuwa, mwanamke akishaingia kwenye siku zake za hatari kulingana na mzunguko wake wa hedhi akutane kimwili na mumewe au mwanaume anayetaka kuzaa naye. Baada ya tendo la ndoa mwanamke anshauriwa kulala kwa kijigeuzageuza kitandani. Ikiwa ina maana akiwaa amelala ajigeuze kuangalia juu, kulala kifudufudi kwa usiku kucha. Mwanamke akifanya hivyo Kwa kijirudiarudia siku kadhaa katika kipindi hicho cha hatari, hapo uwezekano wa kushika mimba ya mapacha utakuwa mkubwa sana. Majina haya kutokea kwa watoto mapacha kwa maana ya Doto na Kulwa

wakifuatiwa na Shija, Kamuli, Mhoja, na Kasanda. Shija kwa maana ya kubaki kwamba amebakizwa na watoto mapacha.

4.3.8 Majina Yanayotokana na Chimbuko la Ukoo

Wasukuma inasemekana walikuwa Kongo, wanaume waliuwawa wakabaki wanawake, wanawake waliulizwa ni kabila gani walisema ni wasukuma, majina yao yalikuwa kama vile minza, nchama, Nselema, Mwashhi, Nkamba, Nkwimba, Ngolo, Niga. Wanaume walikwisha walibaki wachache ambao hawakutosheleza kuwaoa wanawake, hivyo ilikuwa akipatikana mmoja anazalisha wanawake kumi au zaidi, watoto watakozaliwa watajitambulisha kwa jina na mama, hili linajidhihirisha zaidi kwenye salamu wanavyouliza” Lwembo” kwa maana ya chimbuko mama yake aliitwa nani.

Jedwali Na. 4.22: Majina Yanayotokana na Chimbuko la Koo

Na	Jina	Sababu za kiisimu jamii
202	Minza	Ukoo wa mwanamke aliyeitwa Minza
203	Nchama	Ukoo wa Mwanamke aliyeitwa Nchama
205	Nselema	Ukoo wa mwanamke aliyeitwa Nselema
206	Ng’washhi	Ukoo wa mwanamke aliyeitwa Ng’washhi
207	Nkamba	Ukoo wa mwanamke aliyeitwa Nkamba
208	Mhongu	Ukoo wa mwanamke aliyeitwa Mhongu
209	Nkwimba	Ukoo wa Mwanamke aliyeitwa Nkwimba
210	Ngolo	Ukoo wamwanamke aliyeitwa Ngolo
211	Mumba	Ukoo mwanamke aliyeitwa Mumba
212	Ng’wela	Ukoo wa mwanamke aliyeitwa Ng’wela
213	Balega	Ukoo wa wasukuma waliotokea Uganda
214	Nseka	Ukoo wa mwanamke aliyeitwa Nseka
215	Nkela	Ukoo wa mwanamke aliyeitwa Nkela
216	Nkwaya	Ukoo wa mwanamke aliyeitwa Nkwaya

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

Katika majina yanayotokana na chimbuko la ukoo haya majina yanatumika sana kwa salamu, Wasukuma wanapokutana na kuanza kusalimiana kama hawajawahi kuonana lazima waulizane LWEMBO kwa maana ya chimbuko lake au asili yake ni nani, majina kama haya Nkwimba, Minza, Ngolo, Nega, Minza, Nchama, Nselema, Ng’washi, Nhongu, Nkwaya, Nkela, Nseka, Ng’wela na Mumba na huu lwembo ataulizwa aliye mkubwa kati ya wale wanaosalimiana, kwa maana ya umri yeye atasema kuwa ni nani, kama Nkwimba basi atasalimiwa kwa salamu ya Nkwimba, naye pia atauliza kwa Yule anayemsalimu jina la babu au bibi ni nani, hauwezi ukakuta LWEMBO (chimbuko) linataja jina la mwanaume, majina yote yanayotaja lwembo ni ya wanawake tu.

4.3.9 Majina yanayotokana na Jina la Mungu

Majina haya yalitolewa na wazazi kulingana na kutambua uwepo wa Mungu.

Jedwali Na. 4.23: Majina Yanayotokana na MUNGU

Na	Jina	Sababu ya kisimujamii
217	Sebha	Jina la Mungu
218	Welelo	Jina la Mungu

Chanzo: Data za Uwandani, 2017

Wasukuma si watu wa kitabu kama waisraeli au waislamu na wakristu, hawakupewa ufunuo wa pekee wa kinywa cha manabii, sawa kama wanadamu wote, wametumia majina mengi kadri ya madhanio ya kufikiria kwa wazee juu ya ; “Uyu” , “Ng’wenikili” asiyeonekana. Siri ya Mungu inagunduliwa katika ufahamu dhaifu wa

mwanadamu, akitofautishwa sana na viumbe. Tena majina mengi wanayotumia kumhusu Mungu yana kiini chao katika “viumbe” vikubwa mno vinavyoonekana. Lakini visivyoweza kuchukuliwa wala kutengenezwa wala kuigwa na mikono ya watu. Majina haya ni kama “ishara” kuu ya ukubwa wa Mungu

Wasukuma wanatumia zaidi majina ya Mungu hasa kama haya: WELELO, LIWELELO, LIMI, majina haya yanamtaja Mungu katika picha ya ajabu ya viumbe vyake vikubwa mno yasiyoweza kufinyangwa na mkono wa mtu. Msukuma asiye Mwisrael anamgundua Mungu katika sura yake ya MUUMBA tu, anamfahamu katika mifano inayoonekana ya viumbe vyake. Lakini ufahamu huo ingawa ni fupi na wa msingi tu, unafanana na ufahamu wa kipofu atafutaye kupapasa-paasa, si ujinga, si upagani hata kidogo, ufahamu huo si wa kubomolewa , ni wa kuchunguza. Si ufahamu wa neno la Bwana Mwenyewe, ila ni ufahamu wa neno lisilotamkwa kwa ‘misemo’.

4.3.10 Hitimisho

Majina ya koo za kisukuma yanabeba maana zinazotokana na viumbe, maeneo ya makazi. tabia za watu na vitu vilivyokuwa vikipatikana na mazingira ya jamii husika. Pia majina mengine yanadhihirisha kwamba zipo sababu za kiisimujamii katika utoaji wa majina ya koo za kisukuma.

SURA YA TANO

MUHTASARI HITIMISHO NA MAPENDEKEZO

5.1 Utangulizi

Sura hii inatoa muhtasari, hitimisho la matokeo ya utafiti na mapendekezo dhidi ya tafiti zinazoweza kufanywa hapo baadaye katika lugha ya kisukuma. Utafiti huu ulijikita katika kufafanua jinsi majina ya koo za kisukuma yanavyotofautisha jinsi ya wanajamii, kuchambua nyanja za kiisimujamii ambazo zinasababisha kutumia majina ya koo za kisukuma na kubaini athari ambazo zinaweza kujitokeza katika majina koo za kisukuma. Sura hii imegawanyika katika sehemu nne. Sehemu ya kwanza ni utangulizi, sehemu ya pili inaeleza kwa ufupi muhtasari wa kila sura, sehemu ya tatu inaeleza hitimisho la matokeo ya utafiti, kwa kuhusianisha malengo ya utafiti na maswali ya utafiti. Sehemu ya nne inatoa mapendekezo dhidi ya vipengele ambavyo pia ni muhimu kufanyiwa utafiti zaidi katika lugha ya kisukuma.

5.2 Muhtasari wa Utafiti

Utafiti huu ulilenga kuchunguza majina ya koo ya kisukuma. Lengo kuu la utafiti huu lilikuwa ni uchambuzi wa kiisimujamii katika majina ya koo za kisukuma. Utafiti huu una sura tano kama zinavyoelezwa, kwa muhtasari, sura ya kwanza katika utafiti imehusisha vipengele mbalimbali ambavyo ni utangulizi, usuli wa lugha ya kisukuma, mfumo wa jamii ya kisukuma, shughuli za kiuchumi katika jamii ya kisukuma, usuli wa tatizo, tatizo la utafiti, malengo ya utafiti, maswali ya utafiti, umuhimu wa utafiti, hitimisho. Sura ya pili inahusu mapitio ya kazi tangulizi ambayo pia yamekuwa msaada kwa upande wa mtafiti katika kujua ni kitu gani ambacho kimefanyiwa katika eneo hili. Maandiko yaliyotumika katika utafiti huu yamepangwa kwa kuzingatia

dhana za msingi zilizojibainisha katika mada ya utafiti utangulizi, dhana ya maana, dhana ya isimujamii, dhana ya majina kwa ujumla, sura hii imebainisha nadharia ya utafiti, sababu za kiisimujamii za majina ya koo ya kisukuma, mkabala wa nadharia, kiunzi cha dhana, na hitimisho.

Sura ya tatu inahusu mbinu za utafiti sura hii imeanza na Utangulizi muundo wa utafiti, eneo la utafiti, mbinu za utafiti, mbinu za ukusanyaji data, kundi lengwa, sampuli, mikabala ya ukusanyaji data, maadili ya utafiti, mipaka ya utafiti, hitimisho. Sura ya nne inahusu uwasilishaji na uchambuzi wa matokeo ya utafiti. Sura hii pia imeanza na utangulizi, nyanja zinazosababisha majina ya koo za kisukuma ambazo ni mgawanyo wa majina kwa kigezo cha kisemantiki na kigezo cha kiisimujamii, majina yanayotofautisha jinsi na athari zinajitokeza kutopewa majina ya koo za kisukuma na hitimisho. Kadhalika sura ya tano inajadili kwa muhtasari yaliyozungumziwa katika kila sura. Sura imeanza na utangulizi, muhtasari wa utafiti, muhtasari wa matokeo ya utafiti, majina ya koo yanavyotofautisha jinsi, nyanja zinazosababisha kutumia majina koo, athari zinazojitokeza kutopewa majina ya koo. Mapendekezo, tafiti fuatishi, hitimisho.

5.3 Muhtasari wa Matokeo ya Utafiti

Umehusu majina ya koo yanayotofautisha jinsi, nyanja zinazosababisha kutumia majina ya koo, na athari zinazojitokeza katika kutopewa majina ya koo.

5.3.1 Majina ya Koo Yanayotofautisha Jinsi

Utafiti huu lengo lake la kwanza lilikuwa kufafanua jinsi majina ya koo za kisukuma yanavyotofautisha jinsi ya wanajamii. Majina yaliyotoka uwandani yanayotofautisha

jinsi yalikuwa yanafanana kimaana. Tofauti imejibainisha kutofautiana kwa fonimu, au silabi moja, au ukubwa, au udogoshaji wa kitu au Mtu, umoja na wingi wa majina. Utofauti wa fonimu kwa mfano, jina Kabula na Mabula majina haya yanatofautishwa na /**k**/ na /**m**/, ambapo /**k**/ inatumika kwa jinsi ya mwanamke na /**m**/ inatumka kwa jinsi ya mwanaume, ilihali majina haya yana maana ya mvua, pamoja na utofauti wa fonimu pia kuna utofauti wa ukubwa wa mvua ambao ni (Mabula) na udogo wa mvua ambao ni (Kabula). Mfano wa majina mengine Mlekwa na Kalekwa maana ya majina haya ni moja kwa maana ya mtoto aliyefiwa na wazazi wake baada ya kuzaliwa, silabi **m-** kwa mwanaume na **ka-** kwa mwanamke. Utofauti wa umoja na wingi, umeonekana katika majina kama vile **Malimi** na **Limi**, maana ya majina haya ni moja kwa maana ya **Jua**, kinachotofautisha ni (**Ma-**) inawakilisha wingi, linatumika kwa jinsi ya Mwanaume na **Limi** (jina lipo kwenye umoja) ambalo linatumika kwa jinsi ya mwanamke. Vilevile imejidhihirisha baadhi ya majina ya koo hayatofautishi jinsi, yanatumika kwa jinsi zote mfano wa majina, **Mageni**, na **Luja**.

5.3.2 Nyanja Zinazosababisha Kutumia Majina ya Koo

Katika utafiti huu lengo mahsusi la kuchambua nyanja za kiisimujamii ambazo zinasababisha kutumia majina ya koo za kisukuma, nyanja zimejidhihirisha katika mgawanyo wa majina kwa kigezo cha kisemantiki na mgawanyo wa majina katika kigezo cha kiisimujamii.

Katika kigezo cha kisemantiki, katika koo za kisukuma majina yanabeba maana ambazo zinafahamika na kueleweka vyema kwa wahusika, kwa mfano majina ya koo yanayotokana na mwonekano wa maumbile, kiuhalisia majina haya yanahusisha viungo mbalimbali vya mwili wa binadamu mfano wa majina **Nkonoki** maana

yake mkono gani, **Nkono**-maana yake mkono na Ki maana yake gani, Majina kama Kundi, Mato, Shonongo, Mwanzalima, na Mazala, majina haya yote yanatokana na mwonekano wa maumbile ya mtu.

Pia majina mengine yenye kigezo cha kisemantiki ni yale yanayotokana na makazi kama vile, Nyanza, Ngasamo, Mongo, na Nsembi yamebainishwa na watafitiwa. Maana za majina haya zinatokana na makazi husika, hivyo kuwaezesha wanajamii kuelewa maana za majina hayo. Majina mengine ni yale yanatokana na maana ya vitu kama vile Luhungo, Nshelo, Shitambala, Madirisha, Mashini, maana za majina haya ni za vitu.

Nyanja ya kiisimujamii imeonekana kuchambuliwa data Kwa makundi tofauti kulingana na vigezo na sifa zilifanana kiisimu. Kama vile matukio, majina yanayotokana na mahali pa kuzaliwa mtoto, majina yanayotokana na wakati wa kuzaliwa kwa mtoto na baada ya kuzaliwa, majina yanayotolewa baada ya kuzaliwa watoto mapacha. Majina yanayotokana na chimbuko la koo, majina yanayotokana na mimea, majina yanayotokana na maradhi, majina yanayotokana na matendo ya watu.

5.3.3 Athari Zinazojitokeza Katika Kutopewa Majina ya Koo za Kisukuma

Utafiti huu umebaini athari ambazo zinaweza kujitokeza katika kutopewa majina ya koo za kisukuma kama ifuatavyo, mtoto atakapozaliwa anaweza kuwa analialia sana mkadhani mgonjwa lakini sivyo, anaweza kupelekwa hospitali lakini hanyamazi kulia mpaka apewe jina analohitaji, kupoteza kumbukumbu za matukio muhimu, kupoteza utambulisho wa ukoo, kupotea kwa koo za kisukuma, mtoto anaweza kuwa bubu au kiziwi ama utaahira. Kwa mtu mzima kuzibiwa ridhiki za maisha, kutodumu katika

kazi na migogoro katika ndoa na hata ugumba. Mikosi mikubwa ya kusingiziwa wizi, kupelekea kufungwa jela.

Majina ya koo za kisukuma wanayopewa watoto mara zote ni ya babu au bibi, wanaweza kuwa hai au alishafariki. Hivyo baadhi ya majina ya koo akipewa mtoto yanaathiri tabia alizokuwa nazo mwenye jina, kama alikuwa mchoyo, Mrafi, mkali, mvivu, mchapakazi, tajiri, aliyependa kuoa wanawake wengi, jasiri, mkimya, mvumilivu na tabia nyingine zote yanaathiri mwenendo mzima na tabia ya mtoto atakayepewa jina ,uwezekano wa kuwa na tabia ilele ya mtangulizi wake ni mkubwa. Wakati mwingine jamii inaweza kushangaa sana na kukuuliza umekosa jina la kumpa mtoto, ukimpa mtoto jina la mtu aliyekuwa katili, jambazi, mvivu au tabia nyingine ambazo si rafiki katika jamii.

5.4 Hitimisho

Utafiti huu ulikusudia kuchambua majina ya koo za Kisukuma kiisimujamii. Utafiti uliongozwa na nadharia ya makutano na mwachano ya Giles ya mwaka 1982. Nadharia hii imetumika Kama mweka katika uchanganuzi wa data ya utafiti iliyokusanywa kutoka uwandani, kwani ilisaidia kuonesha mazingira ya makutano na mwachano. Kati ya lugha kisukuma na lugha nyingine, hususani katika uchambuzi kiisimujamii katika majina ya koo.

Mazingira ya makutano yamejibainisha Kwa baadhi ya makundi ya majina kwa mfano, majina ya tabia za watu, majina yaliyotokana ujuzi au shughuli, majina yaliyotokana na matukio mbalimbali na majina yaliyotokana na mimea. Makundi haya pia yanajibainisha katika jamiilugha nyingine kwa mfano Wahaya. Vilevile katika

jamii ya wasukuma yapo mazingira ya mwachano kwani upo upekee unaojitokeza hususani katika majina ya koo. Kwa mfano majina Kama vile Masanja, Shija, Maganga, ni miongoni mwa majina ya koo ambayo ni ya kipekee kwani hayapatikani katika koo za jamiilugha nyingine.

Kwa kurejea lengo mahsusi la kwanza kuelezea sababu za kiisimujamii ambazo hutumika kutumia majina ya koo za kisukuma, sababu anuwai kwa mfano matukio yaliyojitokeza katika jamii, tabia za watu, hali zilizokuwepo miongoni mwa watu, shughuli mbalimbali za kijamii na uchumi.

Kwa kurejea lengo mahsusi la pili kwamba kuchambua jinsi majina ya kisukuma yanavyotofautisha jinsi za wanajamii imejidhihirisha kwamba, katika jamii ya Wasukuma kuna majina yanayofanana kimaana, lakini kuna utofauti wa fonimu moja au mbili ambazo zinaweza kubainisha kwamba jina hili linatumika kwa jinsi ya kike au jinsi ya kiume kwa mfano jina Kabula kwa jinsi ya kike na Mabula kwa jinsi ya kiume, hapo fonimu /k/ na /m/ zimetofautisha jinsi.

5.5 Mapendekezo

Katika utafiti huu mtafiti amegundua vitu vilivyopelea, kutopata data nyingi kwa sababu ya mwingiliano wa tamaduni, na hata kutoa data zenye mwingiliano wa tamaduni, wadau kama vile wanataaluma wa isimu, watafiti wa masuala ya isimu wafanye tafiti nyingi ili kuwepo na kumbukumbu za majina ya koo mbalimbali.

5.6 Tafiti Fuatishi

Imekuwa vigumu kuweza kushughulikia kila kitu kilichohusiana na majina katika jamii ya wasukuma. Vipo vipengele vingine vya kiisimu ambavyo vipo nje ya

mawanda ya utafiti huu ambavyo pia havina budi kufanyiwa uchunguzi, kuna haja ya utafiti zaidi kuhusiana na maeneo katika jamii ya wasukuma, majina ya wakuu wa koo katika jamii ya Wasukuma, na majina mengine ya watu yasiyokuwa ya koo za kisukuma. Tafiti nyingine zinaweza kufanywa kuhusiana na majina mbalimbali ya vitu vya asili mfano mito, maziwa na milima.

Vipo vipengele vingine kiisimu ambavyo vipo nje ya mawanda ya utafiti huu ambavyo pia havina budi kufanyiwa uchunguzi. Vile vile tafiti nyingine zinaweza kufanywa kuhusiana na vipengele vingine vya kiisimu katika lugha ya kisukuma, kwa mfano fonolojia ya lugha ya kisukuma, mofolojia ya lugha ya kisukuma, na vipengele mbalimbali vya kisintaksia katika lugha ya kisukuma. Vipengele hivi vikifanyiwa utafiti wa kina vitaweza kutoa mchango katika kubainisha lugha ya kisukuma.

MAREJEO

- Agbedor, P. (1001), “What is in a name”. Working Papers of the Linguistic Circle of the. University of Victoria. Ghanaian personal names as information sources. Accra, Ghana.
- Aguedze, I. D. O. (1990) *The Principle Underlying the African Religion and Philosophy*. Nairobi. Maillu Publishing House.
- Ash, A (2003), (forthcoming), place names in Yuwaalaraay, Yuwaaliyaay and Gamilaraay Languages of North west New South Wales. Sydney, Australia.
- Babble, E. (2005). *The Basics of Social Research Third Edition*. Toronto: Thomson Leaning Inc
- Bakiza, (2010), *Kamusi ya Kiswahili Fasaha*, Nairobi: Oxford University Press.
- Baitan, B. (2010), *Amorpho-semantic Analysis of Ruhaya Person Names* (Unpublished), M.A (linguistics) Dissertation, University of Dar es salaam, Tanzania.
- Bariki, I. (2009). Translating the African Names in Fiction. *International Journal of Current Research in the Humanities*, 3(1), 45 – 51.
- Bright, W. (1966) Proceedings of the UCLAS Sociolinguistics conference, The Hague. Retrieved on 21st May, 2017 from: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/mouton>.
- Byrnes, G. (2002), “A dead sheet covered with meaningless words?” Place names and the Cultural colonization of Tauranga’, *New Zealand Journal of History*, 36(1), 18–35

- Buberwa, A (2010). Investigating sociolinguistic aspects of place names in Ruhaya in North-Western Tanzania (Unpublished) M.A Dissertation, University of Dar es salaam, Tanzania.
- Cameron, K (1961). *English Place Names*. London, Batsford
- Chambers, J. K. (1995). *Sociolinguistics theory*: Oxford: Blackwell Publishers
- Dijk, T. A (1996). "Discourse, power, and Access", In Caldas, R.C and Coulthard, M(eds), *Texts and Practices: Reading in critical Discourse Analysis*, London, Routledge.
- Dijk, T. A. (2001). "Critical Discourse Analysis", in Tannen, D. Schiffrin, D and Hamilton, H (eds). *Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell.
- Guthrie, M (1948). *The classification of Bantu Language*, London, Oxford University Press.
- Guthrie, M. (1971). *Comparative Bantu, farn borough*, New York: Gregg International Publishers.
- Giles, H., and Byrne, J. L (1982), "An intergroup Approach to Second Language Acquisition," *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 3(17)-40 – 57.
- Gray, T. M. (1999). *what's in a name? Some Reflections on the Sociology of Anonymity*. New York: Ecco Press.
- Hanks, P. (1990). *A Dictionary of First Names*. New York: Oxford University Press.
- Hymes, D. H (1964). *Language in Culture and Society*, California, University Press.
- Hymes, D. (1972). "Models of Interaction of Language and Social Life", in Gumperz, J and Hymes, D (eds), *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*, New York, Holt, Rinehart and Wiston, Inc.

- Hymes, D. (1974). *Foundation of Sociolinguistics: An ethnographic approach*. Philadelphia: A University of Pennsylvania Press
- Hudson, R. A. (1985). *Sociolinguistics*, Cambridge: University of Pennsylvania Press.
- Isabiriye, S (2000). Tradition African Names. Retrieved on 16th May 2016 from: [.http://www.namesite.com/](http://www.namesite.com/).
- Kadmod, N. (2000). *Toponymy, The Role, Laws and Language of Geographical Names*. New York: Vantage press.
- Kalkanova, T (1999). "Sociology of Proper Names in Sophia since (1970) *International Journal of the sociology of Language*, 135(3), 83-98.
- Kapinga, M. C. (1983). *SarufiMaumbo ya Kiswahili Sanifu*. Dar es Salaam: TUKI
- Kihore, Y. M. na Chuwa, R. (2004). *Kiswahili katika karne ya ishirini na moja*. Dar es Salaam: TUKI.
- King'ei, K., na Kisovi, C. N. M. (2005). *Msingi wa fasihi simulizi*. Nairobi: Literature Bureau.
- Kilaini, M. (1990). The Catholic Evangelization of Kagera in North-West Tanzania
Unpublished Ph D thesis, Pontificia Universitas Gregoriana, Roma, Italy.
- Kothari, C. R. (1990). *Research Methodology, Methods and Techniques*. New Delhi: Willey Eastern Limited
- Kothari, C. R. (2004). *Research Methodology, Methods and Techniques, Second Edition*. New Delhi: New Age International (p) Ltd.
- Koul, R. K. (1984). *Sociology of Names and Nicknames of India with Special References to Kashmir*, Kashmir: Utpal Publications.
- Latham, E. (1904), *A Dictionary of Names, Nicknames and Surnames of Persons, Places and Things*. London: Gale Research Company.

- Legere, K. (2009). Plant Names in the Tanzanian Bantu Language Vidunda. Structure (some) Etymology in selected proceedings of the 38 Annual conferences African Linguistics. Arusha, Tanzania.
- Lyons, J. (1984). *Language and Linguistics, An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mandende, J. O. M. (2006). ONOMASTICS; Analysis of the Semantics of Morphologically, Derived luloogoli personal Names” Haikuchapishwa. Tasnifu kwa ajili ya Shahada ya uzamili katika chuo Kikuu cha Kenyata. Nairobi, Kenya.
- Malande, J. O. M. (2011). *what is in a name? Analysis of the semantics of Luoogoli personal names*. New York: Pantheon.
- Manyasa, J. (2009). Investigating the Basis of Naming People in Kisukuma (unpublished), M.A Dissertation, University of Dar es salaam, Tanzania.
- Massamba, D. P. B. (2004). *Kamusi ya Isimu Na falsafa ya lugha*. Dar es Salaam: Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili.
- Massamba, D. P. B. (2009). *Kamusi ya Isimu na Falsafa ya Lugha*. Dar es Salaam: TUKI.
- Matinde, R. S. (2014). *Dafina ya lugha; Isimu na Nadharia, Sekondari, Vyuo vya kati na Vyuo Vikuu*. Mwanza: Serengeti Educationa Publishers (T) Ltd
- Mbiti, J. S. (2003). *Introduction to Africa Religion*. Dar es Salaam: East African Educational Publishers Ltd.
- McBurney, D. H. (2007). *Reseach Methods (seventh edition)*. New York, Thomson Wadsworth.
- Miruka, O. (2003). *Studying Oral Literature*. Nairobi: Acacia Publishers.

- Msanjila, Y. P. (2009). *Isimujamii, Sekondari na vyuo*, Dar es Salaam: TUKI.
- Mradi wa lugha za Tanzania, (2009). *Atlas ya lugha za Tanzania*, Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Msanjila, Y. P. (2006). Nadharia katika Isimujamii, Mjadala unaendelea”, *In Mulika*, 27(2), .40-48.
- Mulokozi, M. (2005). *Miaka 75 ya Taasisi ya Uchunguzi (1930-2005)*, katika Madumula J na Kihore, Y (wah) Jarida la taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili, Dar es Salaam, Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili
- Mutembei, A. K. (2009). *UKIMWI katika Fasihi ya Kiswahili 1986-2006*, Dar es Salaam, TUKI.
- Muzale, H. R. T. (1998). ”Linguistic and socio-cultural Aspects of Intarlacustrine Bantu Names” *Journal of the institute of Kiswahili Research*, 61(3), 28-49
- Muzere, J. (2000). *African personal Names, The Great Lakes Areas*, Lantham MD: Scare Crow Press
- Ogden, C. K., and Richard, I. R. (1966). *Meaning of Meaning*, London: Routledge and Kegan Paul LTD.
- Omari, C. K. (1970). “Person Names in Socio Culture Context”, University of Dar es salaam. *Journal of the Institutes of Swahili Research*, 40(2), 35 – 51.
- Palmar, F. (1981). *Affecting the Act of Name giving Iran Microthink Institute*.Tasnifu katika Shahada Ya Uzamili katika chuo kikuu cha Isfahani. Imechapishwa. New York: Cambridge University Press.
- Rasekh , A. E. and Ahmadvand, M. (2012). *What is in a Name?* Berkeley, Ca.: University of California Press.

- Rayburn, A. (2010). Place names –The Canadian Encyclopedia-Historical Dominion.
Retrieved on 21st May 2016 from: www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/dominion.
- Reed, A. W. (1975). *Place Names of New Zealand*. Wellington: New Zealand University Press.
- Resani, M. (2014). *Semantiki na Pragmatiki ya Kiswahili*. Dar-es-salaam: Karijamer. Print Technology.
- Roden, D. (1974). Some Geographical Implication from the study of Ugandan Places-Names. *East African Geographical Review*, 12(4), 77-86.
- Romaine, S. (2000). *Language in society, an introduction to sociolinguistics*. London: Oxford University Press.
- Rubanza, Y.I (2000) The Linguistic creativity of Haya personal Names, *Journal of Institute of Kiswahili Research* Volume No.63
- Rugemalira, J.M (2005), *A Grammar of Runyambo, Language project of Tanzania*. Dar es Salaam: University of Dar es Salaam.
- Rye, J. (2006). *A Popular Guide to Norfolk Place names*. Guist Bottom: Larks Press.
- Salapion, D. (2011). *Haja ya kuunda kamusi ya Majina ya Watu ya Asili, Majina ya watu katika Jamii ya Wahaya, Tasnifu ya M, A, Chuo kikuu cha Dar es Salaam*, (haijachapishwa).
- Schotsman, P. (2003). *Place names and History in Dar es Salaam*, Amsterdam: Leiden University.
- Shillington, K. (1995). *History of Africa*. London: Macmillan Education Ltd.
- Sitati, V. W. (2007) *Comprehensive Names Dictionary*. Nairobi: Sas Enterprise.

- Tabouret-keller, R. \$., and Le Page, A. (1986). *The Mother tongue metaphor. Grazer linguistics studies*” New York: Appleton-Century-Crofts.
- Tajfel, H. (1982). *Human Group and social categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trudgill, P. (1983). *Sociolinguistics, An introduction to Language and Society*, London: Penguin.
- TUKI, (1990). *Kamusi ya Ismu na Lugha*. Dar es salaam: Oxford University Press.
- TUKI, (2004). *Kamusi ya Kiswahili Sanifu*, Dar es Salaam: East Africa Publications.
- United Bible Societies (UBS), (1977). *Agano la kale na Agano jipya (The old testament and the New Testament)* in Swahili Dodoma, The Bible Society of Tanzania, Dar es Salaam, Tanzania.
- Wardhaugh, R. (1986). *An introduction to Socio-linguistics*. Oxford: Basil Blackwell.

VIAMBATISHO

Kiambatisho I: Hojaji kwa watafitiwa

- 1) (a) Je una umri gani?-----
 (b) Jinsi -----
 (c) Unafanya kazi gani? -----
 (d) Ulizaliwa wapi? -----
 (e) Lugha yako ya kwanza ni ipi? -----
- 2) Taja majina matano ya ukoo yanayokubalika kutambulisha jamii ya wasukuma na kisha uelezee asili ya majina hayo.
- 3) Je, majina ya ukoo yanayotumika katika utambulisho wa wasukuma yanabeba ujumbe wa ziada kuhusu jamii yao/ ? NDIO/HAPANA.
- 4) --Kama ndio taja jina na ujumbe wake.
- 5) Je ni maajina yapi ya kisukuma yanayotofautisha jinsi kwa wasukuma?
- 6) Je ni namna gani majina ya kisukuma yanatambulisha jamii hiyo?
- 7) Je kuna uhusiano gani kwenye majina ya kisukuma na matukio?
- 8) Je ni sababu zipi za kiisimujamii ambazo hutumika kutoa majina ya koo kwa wasukuma?
- 9) Je wapo watu wanaojitambulisha kwa majina ya kisukuma wenyewe kwa asili si wasukuma?
- 10) Je kuna majina ya ukoo ambayo yanakubalika kwa utambulisho wa wasukuma lakini watu hawapendi kuyatumia? Kama yapo ni kwanini watu hawapendi kuyatumia kwa utambulisho.

Kiambatisho II: Research Quotionnaire

1. (a) How old are you?
 (b) Sex
 (c) Occupation
 (d) Where did you born?
 (e) Which is you are mother tongue?
2. Give five accepted clan names used to identify the sukuma people and explain the orgin of the names.
3. The Sukuma names do they hear extra information about the sukuma community?
 True/False. If true list the name and its massage.
4. Which name of Sukuma names are used to distinguish gender in their community?
5. In which ways do the sukuma names give identify of their community?
6. What is the relationship between the sukuma names and the events In their communit?
7. What are the social-linguistic reasons that are used in giving clan names among the sukuma people?
8. Are there other people who identify themselves with Sukuma names whereas their origin is not sukuma?
9. Are there clan names that are accepted in identifying the sukuma but the sukuma people do not like using them? If there is why do people don't like, identifying themselves with them

APPENDIX VII: POSTGRADUATE STUDENTS ACADEMIC PROGRESS REPORT FORM

PERIOD COVERED:

FROM.....TO.....(DATE)

A CANDIDATE'S PARTICULARS

1. Name of Candidate.....
2. Registration No.....
3. Address: .....
4. Degree/Diploma Proposed: .....
5. Nature of Programme: By Thesis OR Coursework and Dissertation
.....
6. Research Topic .....
7. Department, Institute and Faculty .....

B SECTION TO BE COMPLETED BY A CANDIDATE

I have done the following for my Dissertation/Thesis

	Nothing	About a Third	Half Way	Nearly Completed	Completed
Literature Review					
Designing of Methodology					
Getting Supplies for Study					
Data Analysis					
Writing of Dissertation.					
Submission					

SECTION TO BE COMPLETED BY SUPERVISOR

1	(a)	When did you last meet with the candidate?.....
	(b)	How often have you met the candidate during past 6 months?.....
	(c)	If you have not met, comment on the reasons .....
2		When did you begin supervising the candidate? Date ..... Month ..... Year .....

3		If you have just been appointed the candidate's supervisor, did the previous supervisor hand you any report on the candidate.
4		What progress has the candidate made? ..... Literature review ..... Field work/data collection ..... Preparation of thesis/dissertation draft..... Others.....
5	(a) (b) (c) (d)	Is the candidate making satisfactory progress?..... Will he/she be able to complete the study on time?..... Will he/she need time extension? ..... How long? .....
6		Any other remarks ..... Name and signature of supervisor ..... Date.....

D SECTION TO BE COMPLETED BY THE HEAD OF FACULTY/INSTITUTE
Comments on the report by the Supervisor(s)

.....
 .....

E SECTION TO BE COMPLETED BY FACULTY'S/INSTITUTE'S
CHAIRMAN OF HIGHER DEGREES (AND COUNTERSIGNED BY DEAN OF
FACULTY/DIRECTOR OF INSTITUTE)

1. Comment briefly on the supervisor's/Head of Department's report

.....
 .....

2. Has the candidate requested up-grading status of his/her thesis?

.....
 .....

3. Any other remarks? .....

4. Name and signature of the Chairman, Faculty's High Degree Committee

.....
 .....

Date.....

5. Name and signature of the Dean of Faculty/Director of Institute
.....

F SECTION TO BE COMPLETED BY THE CHAIRMAN OF POSTGRADUATE
STUDIES..

1. The candidate has paid all/part/not paid his/her fees (information from
Bursar's Office)

2. Other remarks
.....
.....
.....
.....

Name and signature .....

Date. ....

*Delete whichever is not applicable.

**APPENDIX VIII: NOTICE OF INTENTION TO SUBMIT A
THESIS/DISSERTATION AND EXAMINATION ARRANGEMENTS**
(To be completed in Triplicate)

SECTION A: TO BE COMPLETED BY THE CANDIDATE

- 1) Name in full: .....
- 2) Registration Number.....
- 3) Telephone No:.....
- 4) Email Address:.....
- 5) Department: .....
- 6) Faculty/Institute:.....
- 7) Degree registered for:.....
- 8) Mode of Learning (ODL, Evening, Executive).....
- 9) Registration date (Note that you may be allowed to submit your Thesis for examination only if you remain with not more than six months to the minimum period of the programme which is three years for PhD and two years for Master programs): .....
- 10) Date when oral presentation of the proposal was made: .....
- 11) Number, dates, places and titles of seminar presentation (Note that it is mandatory that a candidate gives at least one seminar presentation before submitting the Thesis): Indicate whether it was a local seminar event (e.g. departmental, faculty seminar series etc.) or an international seminar event.
  - i) a) Date:.....
  - b) Seminar title:.....
  - c) Place: .....
  - ii) Date:.....
  - b) Seminar title: .....
  - c) Place: .....
- (10) Number and titles of published papers in Journals or Conferences (Indicate dates and places):
  - i) .....
  - ii) .....
  - iii) .....
- (11) Have you attached your TWO most recent progress reports forms? (Tick one)
  - (a) YES (b) NO If the answer in 10 above is 'NO' give reasons

.....
 (12) Approved title of thesis/dissertation:.....

(13) Names of Approved Supervisor(s)

i) .....

Email Address: .....

Mobile phone number: .....

ii) .....

Email Address: .....

Mobile phone number: .....

CANDIDATE DECLARATION

(13) I hereby declare that I have completed my thesis/dissertation research, and met all the requirements for the award of ..... Degree and I intend to submit my Thesis for examination within the coming three months.

Date: ..... Signature of student: .....

SECTION B: TO BE COMPLETED BY SUPERVISOR(S)

(14) I/We hereby confirm that the candidate is in the process of drafting his/her thesis/dissertation and I am/we are of the opinion that he/she should be in a position to submit the thesis/dissertation within 3 months from now.

First Supervisor's Name: .....

Signature: ..... Date: .....

Second Supervisor's Name: .....

Signature: ..... Date: .....

SECTION C: TO BE COMPLETED BY THE HEAD OF DEPARTMENT

After consultation with supervisor(s) of the candidate, I propose that the following be considered for appointment, as examiners for the candidate's thesis/dissertation:

(a) *Potential External Examiners*

(i) Name: .....

Postal Address: .....

Email address.....

Mobile phone number: .....

Landline phone number: .....

Curriculum Vitae (attach)

(ii) Name: .....

Postal Address: .....

Email address.....

Mobile phone number: .....

Landline phone number: .....

Curriculum Vitae (attach)

(b) Proposed Internal Examiners

(i) Name: .....

Postal Address: .....

Email address.....

Mobile phone number: .....

Landline phone number: .....

Curriculum Vitae (attach)

(ii) Name: Postal Address: .....

Email address.....

Mobile phone number: .....

Landline phone number: .....

Curriculum Vitae (attach)

Name: (HoD): .....

Signature..... Date.....

APPENDIX VII: POSTGRADUATE STUDENTS ACADEMIC PROGRESS REPORT FORM

PERIOD COVERED:

FROM..... TO..... (DATE)

A CANDIDATE'S PARTICULARS

1. Name of Candidate.....
2. Registration No.....
3. Address:.....
4. Degree/Diploma Proposed:.....
5. Nature of Programme: By Thesis OR Coursework and Dissertation.....
6. Research Topic.....
7. Department, Institute and Faculty.....

B SECTION TO BE COMPLETED BY A CANDIDATE

I have done the following for my Dissertation/Thesis

	Nothing	About a Third	Half Way	Nearly Completed	Completed
Literature Review					
Designing of Methodology					
Getting Supplies for Study					
Data Analysis					
Writing of Dissertation, Submission					

SECTION TO BE COMPLETED BY SUPERVISOR

1	(a)	When did you last meet with the candidate?.....
	(b)	How often have you met the candidate during past 6 months?.....
	(c)	If you have not met, comment on the reasons.....
2		When did you begin supervising the candidate? Date..... Month..... Year.....